

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Václav Hod'ák

**Dva roky katastrof: Velký mor a Velký požár Londýna
v letech 1665-1666. Příspěvek k dějinám anglické metropole
ve druhé polovině 17. století**

**Two Years of Catastrophe: The Great Plague and the Great
Fire in 1665-1666. A Contribution to the History of English
Metropolis in the Second Half of the 17th Century**

Vedoucí bakalářské práce

Prof. PhDr. Martin Kovář, PhD.

Praha 2013

Rád bych na tomto místě poděkoval své přítelkyni Anně za nespočetněkrát vyjádřenou podporu a za cenné rady z oblasti biologie, dále bych chtěl poděkovat své rodině, bez které by tato práce nikdy nevznikla, a v neposlední řadě vedoucímu práce prof. PhDr. Martinu Kovářovi, PhD. za trpělivost, důležitá poučení a vřelý přístup po celou dobu tvoření bakalářské práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, výhradně s využitím uvedených pramenů, odborné literatury a dalších zdrojů.

V Praze dne:

podpis:

Abstrakt

Autor se v bakalářské práci zaměří na průběh a okolnosti, jež vedly k vypuknutí Velkého moru a Velkého požáru v Londýně v letech 1665–1666. Pokusí se na základě dobových pramenů analyzovat přístup a možnosti přežití jednotlivých společenských vrstev, dobových krizových opatření a lékařských postupů využívaných Londýňany v době Velkého moru a důvody rychlého šíření Velkého požáru uvnitř městských hradeb.

Bakalářská práce bude rozdělena na tři části, v první se autor ve stručnosti soustředí na politické dějiny od nástupu Stuartovců na anglický trůn v roce 1603. Druhá část bude nejprve věnována průběhu a důvodům rozšíření morových epidemií v Londýně v letech 1603, 1625 a 1636 a dále pak analýze Velkého moru z roku 1665. V poslední části se autor zaměří na šíření Velkého požáru a to zejména ve vnitřní části městských hradeb. Autor neopomene zařadit obě události do složitého dobového kontextu, tj. do společensko-politického vývoje Anglie, respektive Londýna ve druhé polovině „revolučního“ 17. století. Vycházet bude především ze studia vydaných pramenů a rozsáhlé odborné literatury, především anglické provenience.

Abstract

The author in the bachelor thesis focuses on a progression and other factors, which led to the outbreak of the Great Plague and the Great Fire between years 1665–1666 in London. He attempts on the basis of narrative sources to analyze survival methods of particular social classes, critical measures and medical recommendations applied by Londoners in the time of the Great Plague and the reasons of a fast spreading of the Great Fire inside the city walls.

The bachelor thesis is divided into three parts; the author focuses shortly on the political history starting with a succession of English throne by the Stuarts in 1603. The second part is at first dedicated on a progression and the reasons of spreading of plague epidemics in 1603, 1625 and 1636 in

London and then on the analysis of the Great Plague from 1665. The last part discusses a spreading of the Great Fire especially in the internal parts city walls. The author does not forget to place both events into complicated contemporary context i.e. social and political process in England, respectively in London in the second half of “revolutionary” 17th century. The author primarily worked with narrative sources and English historical literature.

Klíčová slova: Velký mor, Velký požár, Samuel Pepys, Daniel Defoe, John Evelyn, mor chudých.

Key words: The Great Plague, The Great Fire, Samuel Pepys, Daniel Defoe, John Evelyn, poor’s plague.

OBSAH

Abstrakt	- 4 -
Úvod	- 8 -
Politický úvod	- 11 -
I) Stuartovská Anglie: od nástupu Stuartovců na trůn do roku 1658	- 11 -
II) Od smrti Olivera Cromwella k restauraci Stuartovců	- 15 -
III) První léta stuartovské vlády do roku 1665	- 19 -
Velký londýnský mor	- 23 -
I) Mor napříč dějinami	- 23 -
II) Charakteristika, příznaky a průběh onemocnění moru	- 26 -
III) „Morový Londýn“ v 16. a v první polovině 17. století	- 28 -
IV) Vypuknutí a šíření morové nákazy – prosinec 1664 až březen 1665	- 32 -
V) Poor's Plague – březen až květen 1665	- 39 -
VI) „Bring out your dead“ – červenec až září 1665	- 51 -
VII) Ústup moru – od září do konce roku 1665	- 56 -
Velký londýnský požár	- 59 -
I) Anglické království v roce 1666	- 59 -
II) Vypuknutí Velkého londýnského požáru	- 61 -
III) Pondělí 3. srpna 1666	- 64 -
IV) Úterý 3. srpna 1666	- 66 -
V) 3. a 4. srpna 1666	- 67 -
Závěr	- 69 -
Literatura	- 71 -
Vydané prameny	- 71 -
Odborné monografie	- 72 -
Odborné články	- 73 -

Úvod

Velký londýnský mor a požár z let 1665 a 1666 patří k nejdůležitějším událostem, které formovaly a vytvářely dějiny města nad Temží. Málokdo z Londýňanů žijících ve druhé polovině 17. století by si pomyslel, že na ně kromě války (vyhlášené oficiálně v dubnu 1665 Spojeným nizozemským provinciím) dolehnou další z nejobávanějších katastrof novověkých měst, tj. rychle se šířící požár a rozsáhlá nákaza velké části obyvatelstva nebezpečnou infekcí.

Prakticky neexistoval obyvatel londýnské City a přilehlých předměstí, kterého by se tyto dvě děsivé katastrofy nějakým způsobem nedotkly. Velký londýnský mor zasáhl především příbytky nemajetných lidí žijících kolem opevnění a ve vzdálenějších londýnských předměstích. Na druhou stranu se Velký požár rozšířil zejména uvnitř městských hradeb a spálil přibližně tři čtvrtiny veškerých budov v City, a připravil tak o majetek zejména ty majetnější vrstvy, které nestihly ukrýt cennosti před požárem do některého z domů svých přátel mimo dosah plamenů.

Tyto dvě katastrofy, jež udeřily na anglickou metropoli zhruba během patnácti měsíců, zásadním způsobem proměnily tvář Londýna, a vytvořily tak atmosféru pro stěžejní procesy důležité v následujících dekadách při vytváření anglického (britského) impéria. Velký londýnský mor připravil (nehledě na dobové záznamy) podle moderních odhadů o život více než 100 000 lidí, což v určitém úhlu pohledu ulehčilo městu, jež se během necelých dvou set let rozrostlo o více než 450 000 lidí. Velký londýnský požár pak „vyčistil“ nejdůležitější oblast uvnitř hradeb, kde již před vypuknutím požáru byla hlavním problémem stísněnost dřevěných domů a staveb, jež nedovolovala anglické metropoli živější růst. Právě Velký mor a Velký požár, s trochou nadsázky, položily základy „nového Londýna“ a později i světového britského impéria.

Autor si téma Velkého londýnského moru a Velkého požáru zvolil zejména kvůli trvalejšímu zájmu o dějiny anglické metropole v novověkých

dějínách. Dalším důvodem je absence odborné práce v českém jazyce, která by tato témata zpracovala ve větší šíři. V drtivé většině vycházel pouze z anglických pramenů a odborných monografií.

Hlavní otázky, jež se autor pokusí v bakalářské práci přímo i nepřímo zodpovědět, jsou: Jaké příčiny vedly k rozšíření morové nákazy do anglické metropole a proč si vyžádala tolik obětí? Jakými způsoby se mohli obyvatelé novověkého Londýna před šířící se nemocí bránit? Jak probíhal proces nákazy a kdo byl jejím přenašečem? Byla opatření vydaná londýnskými starosty dostačující? V jakých částech Londýna se epidemie moru rozšířila nejvíce?

Bakalářská práce je rozdělena na tři hlavní části a celkem patnáct menších kapitol. První hlavní část by měla sloužit „pouze“ jako uvedení do složité a problematické atmosféry 17. století, jež se zásadním způsobem „podepsala“ na budoucím formování ostrovní říše. Cílem práce v žádném případě nebylo zkoumání složitých politických procesů na Britských ostrovech, čemuž také odpovídá rozsah a prostor vyhrazený v bakalářské práci.

Druhá, stěžejní a nejdelší část, je ve stručnosti analýzou prvního výskytu morových epidemií na evropském kontinentu s přesahem do pozdního středověku a raného novověku. Poté je zde snaha vysvětlit „podstatu“ infekce moru, jak přenos fungoval, co způsoboval, jakým způsobem napadal lidský organismus a jaké byly přibližně šance na přežití nakažených pacientů. Autor se v této kapitole pokouší analyzovat morové infekce v anglické metropoli, jež předcházely té největší v roce 1665. Dále se také zabývá postupným šířením moru v hlavním městě, zkoumá z různých úhlů situaci a atmosféru mezi obyvateli a věnuje se rovněž možnostem přežití jednotlivých společenských vrstev.

Třetí a zároveň poslední kapitola je věnována nejprve situaci v anglickém království v první polovině roku 1666 a poté zejména Velkému požáru a jeho šíření uvnitř městských hradeb a později i v západní části Londýna. Tato kapitola je pro větší přehled rozdělena do pěti podkapitol tak, aby chronologicky analyzovaly průběh a šíření Velkého požáru.

V druhé a třetí kapitole se autor snaží vycházet zejména z oficiálních dobových děl, záznamů a deníků, jmenovitě deník sestavený Johnem Warringtonem *Diary of Samuel Pepys*, který je velmi cenný, neboť autor v době (od prosince 1664 do prosince 1665) Velkého moru a Velkého požáru (počátek srpna 1666) pobýval až na malé výjimky po celý čas přímo v Londýně a velmi často pracovní cestoval do různých částí hlavního města. Dva svazky *Diary of John Evelyn* vytvořené Williamem Brayem nejsou natolik rozsáhlé jako Pepysovy deníky, na druhou stranu jsou ale přesnější a výstižnější zejména popisu situace v době Velkého požáru.

Deník morového roku od Daniela Defoea není přímým primárním pramenem, neboť Defoeovi bylo v době Velkého moru necelých pět let, své dílo napsal až ve dvacátých letech 18. století, tedy s více jak padesátiletým odstupem. V této monografii se vyskytuje i oficiální vydání antimorových zákonů a opatření londýnského starosty z června 1665, historik Walter G. Bell ve své publikaci *The Great Plague of London* tato opatření podrobil analýze a zjistil, že v této době žádná taková opatření vydaná londýnským starostou Johnem Lawrencem nebyla a že byla vytvořena na Defoeovo přání upravením a rozvedením antimorových zákonů z dřívější doby. Na druhou stranu je v něm obsažena řada důležitých informací, které jsou potvrzené výzkumem v historických monografiích moderních historiků.

Velmi důležitá byla pro koncipování celé práce dobová díla anglických lékařů, například *Loimographia* Williama Boghursta, který s nakaženými pacienty pracoval přímo v terénu či *Loimologia* Nathaniela Hodgese, kterého v pozdější fázi starosta jmenoval jako jednoho z hlavních ošetřujících lékařů nakažených pacientů v Londýně. V obou dílech můžeme najít zejména přesný popis průběhu nemoci, doporučovanou léčbu a dobové postupy proti moru. Autor je považuje za velmi cenný pramen, který využil zejména v rozboru dobových lékařských postupů a doporučení.

Neméně důležitým kritickým pramenem použitým v bakalářské práci je náboženský traktát Thomase Vincenta *God's Voice in the City*, který obsahuje všeobecnou kritiku anglické společnosti a vykládá obě katastrofy jako boží trest za spáchané hříchy. Kritické dílo *Shutting up the Houses*

anonymního spisovatele popisovalo případy a situace plynoucí z odporu proti nepopulárnímu nařízení starosty o zavírání nakažených obyvatel do vlastních domů, které po dobu čtyřiceti dní nemohli opustit.

Bakalářská práce je založena na kvalitně zpracované odborné literatuře. Vyčerpávajícím způsobem obě témata zpracoval ve dvacátých letech 20. století Walter G. Bell ve svých publikacích *The Great Plague of London* a *The Great Fire of London*. V devadesátých letech 20. století zpracoval celou problematiku moderním způsobem Stephen Porter v publikacích *The Great Plague* a *The Great Plague*, hodnotné a neobvyklé postřehy načerpal autor bakalářské práce z publikace Johna Learsona *The Great Plague and the Great Fire*. Nejnovější poznatky a teorie byly použity z publikace *The Great Plague: the Story of the Most Deadly Year* od manželů A. Lloyd a Dorothy C. Mooteových.

Pro větší přehled bylo využito i několik monografií, jež se dané problematice dotkly jen částečně, například *London in the Times of the Stuarts* sira Waltera Besanta, *The Plague in Shakespeare's London* od Franka P. Wilsona či *History of Epidemics in Britain* Charlese Creightona.

Autor vycházel také z řady odborných, zejména lékařských článků, jež mu významným způsobem pomohly objasnit lékařskou stránku Velkého londýnského moru, zejména *Yersinia pestis: Still a Plague in the 21st Century* D. Joska, *Plague* od M. B. Prentice a L. Rahalisona, či *The Plague in London under the Early Stuarts* od A. W. Sloana.

Politický úvod

I) Stuartovská Anglie: od nástupu Stuartovců na trůn do roku 1658

Rok 1603 znamenal pro anglické království velký zlom, neboť v březnu zemřela poslední panovnice z rodu Tudorovců, Alžběta I. (1558–1603). Ta neměla žádné přímé potomky, a proto souhlasila s nástupnictvím skotského krále Jakuba VI. Stuarta (1566–1625), který se i zásluhou

diplomatických schopností Roberta Cecila (1563–1612)¹ dostal na anglický trůn. Tak započalo nové Stuartovské století.²

Jeden z charakteristických rysů Stuartovské éry se projevil už od počátku Jakubovy vlády (kromě prvních kolonizačních zkušeností)³ ve sporech s parlamentem, zejména o rozsah královských prerogativ, především v církevních, právních a finančních záležitostech. Jakubovo přesvědčení o božském původu králů a nadřazenosti panovníků nad parlamentem v mnoha případech způsobovala třenicí mezi králem a zákonodárci, nicméně jeho vládu lze označit i přes celou řadu výše zmíněných (zejména náboženských) problémů za vcelku stabilní. Jedním z největších problémů bylo pro Jakuba udržení neutrality během první fáze třicetileté války, neboť Anglie nedisponovala potřebnými finančními prostředky a celkově nebyla na válku připravena. Ke konci vlády Jakuba I. bylo čím dál zřetelnější, že moc se koncentrovala spíše v rukou králova syna Karla a jeho favoritů než u nemocného a pozvolna slábnoucího Jakuba.⁴

Po smrti Jakuba I. Stuarta v březnu 1625 nastoupil na trůn jeho syn Karel I., korunovace proběhla až v únoru 1626. S Karlovým nástupem se zcela změnila politika nastavená jeho otcem, což se projevilo například zapojením anglického království do konfliktu probíhajícího na evropském kontinentu. Anglie pod vedením vévody z Buckinghamu (1592–1628)⁵ vyhlásila válku Španělsku. Kvůli neuváživé zahraniční politice pak vyhlásila ostrovnímu státu válku také Francie. Nejen peníze vynaložené na nákladný královský dvůr, ale i zvyšující se ztráty spojené s vedením válek

¹ Robert Cecil se narodil v Londýně a po vystudování na koleji Svatého Jana v Cambridge byl v roce 1590 jmenován státním tajemníkem (*Secretary of State*) a po smrti svého otce v roce 1598 se stal vůdčím politikem v zemi, neboť otcově smrti jmenován jako nástupce do většiny jím zastávaných úřadů (*Lord High Treasurer, Lord Privy Seal*). Cecil se podílel na bezproblémovém nástupu Jakuba Stuarta na anglický trůn, neboť s ním udržoval tajnou korespondenci a mohl tak vyjednat podmínky nástupnictví.

² ELTON, G. R.: *England under the Tudors*, Londýn 1974, s. 473–475.

³ V roce 1607 bylo založeno první trvalé osídlení v Nové Anglii – Jamestown – jež se stalo důležitým centrem kolonie Virginie. Od roku 1614 se v této kolonii začal pěstovat tabák, v roce 1619 dorazili k břehům Virginie poprvé černí otroci z Afriky, jež sem byli přiváženi jako pracovní síla na tabákové plantáže a o rok později přistála v Newfoundlandu loď *Mayflower* s více jak sto puritány hledajícími nový život na americkém kontinentu.

⁴ KOVÁŘ, M.: *Stuartovská Anglie: Stát a společnost v letech 1603–1689*, Praha 2001, s. 9–75.

⁵ George Villiers, první vévoda z Buckinghamu, patřil k nejlivnějším politikům za vlády Jakuba I. Stuarta. Proslul například nepovedenou výpravou do španělského Cádizu, nebo záchrannou výpravou na pomoc francouzských protestantů (*hugenotů*) obležených v pevnosti La Rochelle. V roce 1628 byl v Portsmouthu zavražděn.

značně oslabovaly královské finance, a prohlubovaly tak spory mezi panovníkem a parlamentem. K potížím s válkou na evropském kontinentu se přidalo Karlovo nepopulární přiznání k náboženské formě arminiánství,⁶ které dále celou situaci (z)komplikovalo. „Vrchol krize“ nastal v době jednání poslanců z roku 1628 o zákonech oslabujících osobu krále na úkor nových výsad parlamentu⁷ (tzv. Petice Práv; *Petition of Rights*) výměnou za novou parlamentní půjčku panovníkovi určenou na válečné operace proti Ludvíkovi XIII.⁸

Dlouhodobý vnitrostátní konflikt se poněkud uklidnil po zavraždění Karlova favorita, vévody z Buckinghamu (srpen 1628). Hlavní zdroj nesvárů mezi Korunou a poslanci pramenil z nesouhlasu parlamentu s uvalením nové nepřímé daně *tonnage and poundage* a odstranění arminiánů z vysokých církevních úřadů. V březnu 1629 došlo v Dolní sněmovně ke konfliktu mezi poslanci, což Karla I. rozzuřilo natolik, že nechal svůj v pořadí třetí parlament rozpustit a rozhodl se vládnout sám bez účasti poslanců. Počátek třicátých let 17. století přinesl celkové uklidnění v zemi, Anglie uzavřela mírové smlouvy se Španělskem a Francií, a Karel I. tak mohl celkem v poklidu vládnout téměř celou další dekádu.⁹

Ve třicátých letech ale skrytý odpor proti královské politice v části anglického „politického národa“ přetrvával, v některých případech i rostl. Karlovy kroky či kroky jeho dvou hlavních rádců (canterburského arcibiskupa Williama Lauda (1573–1645)¹⁰, zodpovědného za otázky víry, a Thomase Wentwortha (1593–1641), hraběte ze Straffordu,¹¹) proti sobě

⁶ Tento směr pochází z nizozemské reformované církve, za jejíhož zakladatele je považován Jacob Arminius. Arminiánství nesouhlasí s kalvinistickým učením o bezpodmínečné predestinaci, navíc preferuje Bibli před vyznáním víry. Arminianismus patří ke svobodomyšlným názorovým proudům později rozšířeným zejména v Anglii a Severní Americe.

⁷ Do tohoto parlamentu byl poprvé zvolen i Oliver Cromwell.

⁸⁸ Více o prvním vévodovi z Buckinghamu například v LOCKYER, R.: *Buckingham, the Life and Political Career of George Villiers, First Duke of Buckingham, 1592–1628*, Londýn 1981.

⁹ TREVELYAN, G. M.: *England under the Stuarts*. Londýn 1933, s. 131–195.

¹⁰ William Laud se narodil v Readingu a po absolvování školy v rodném městě byl přijat na kolej sv. Jana v Oxfordu. V roce 1628 byl jmenován londýnským biskupem a o pět let později i arcibiskupem z Canterbury. V roce 1640 ho Dlouhý parlament obvinil ze zrady a o rok později byl v Toweru uvězněn. V lednu 1645 byl na Tower Hillu popraven.

¹¹ Thomas Wentworth se narodil v Londýně a vystudoval kolej svatého Jana v Cambridge. V roce 1632 byl jmenován vrchním velitelem vojsk v Irsku a po svém návratu bránil pravomoci Karla I. Stuarta proti parlamentu. V roce 1641 byl parlamentem

stále více popuzovaly některé církevní hodnostáře, část vyšší šlechty, venkovské *gentry*¹² i část měšťanských vrstev. Právě v událostech z let 1628–1629 proto můžeme hledat prvotní příčiny faktické porážky klasické absolutistické monarchie na Britských ostrovech. Další vývoj už byl „pouhým“ důsledkem těchto událostí rezultujících v anglických dějinách v unikátní jev, popravu panovníka, zrušení monarchie a začátek Cromwellova (1599–1658)¹³ republikánského experimentu.¹⁴

Doba, během které patřil Oliver Cromwell k vůdčím osobnostem politického života v Anglii, je považována za jedno z nejkontroverznějších a zároveň nejdůležitějších období anglických (britských) dějin. Po popravě Karla I. Stuarta na počátku roku 1649 byla v květnu téhož roku vyhlášena první republikánská forma státního zřízení v Anglii, jež byla pojmenována *The Commonwealth of England* a po úspěšně završených taženích do Irska (1649–1650) a Skotska (1650–1651) byla mezi lety 1653–1659 známá jako *The Commonwealth of England, Scotland and Ireland*. Rok 1653 patří k nejdůležitějším předělům v krátkých dějinách *Commonwealthu*, neboť v tomto roce rozpustil Oliver Cromwell dva své parlamenty¹⁵ a na základě

odsouzen k smrti, Karel I. tento rozsudek podepsal a v květnu 1641 byl Thomas Wentworth popraven.

¹² Jedná se o vrstvu nižší pozemkové šlechty dosahující nejvyššího titulu rytíře nebo baroneta, která na svých pozemcích fyzicky nepracovala, ale pronajímala svou půdu farmářům.

¹³ Oliver Cromwell se narodil v městě Huntingdon v hrabství Cambridge a po vystudování místního gymnázia byl přijat na Sidney Sussex College v Cambridge, jež se vyznačovala silnou puritánskou atmosférou, která ovlivnila i mladého Olivera. Po vystudování v roce 1617 si o tři roky později vzal Alžbětu Bourchierovou, s níž měl 9 dětí. Poprvé se Oliver dostal do parlamentu jako poslanec za své rodné město v roce 1628, po jeho rozpuštění opět až po dvanácti letech do tzv. Krátkého parlamentu (*Short Parliament*), jež ale král po třech týdnech rozpustil. Cromwell byl zvolen i do dalšího parlamentu, který je historiky nazýván Dlouhý (*Long Parliament*). První bojové zkušenosti získal Oliver se svou jízdou naverbovanou v hrabství Cambridge u Edgellu v roce 1642. Další dva roky bojoval ve východní Anglii v armádě Eduarda Montagu, hraběte z Manchesteru a v roce 1644 byl povýšen na velitele jezdeckta východní armády. V dubnu byla Thomasem Fairfaxem vytvořena parlamentní Armáda nového typu (*New Model Army*), v níž Fairfax obsadil post vrchního velitele a Cromwell se stal vrchním velitelem jezdeckta. Občanská válka v Anglii pokračovala s přestávkami až do roku 1648.

¹⁴ Více k politickému průběhu ve 40. letech a k anglické občanské válce například WEDGWOOD, C. V.: *The King's War 1641–1647*, Londýn 1958.

¹⁵ Konkrétně se jednalo o tzv. Kusý parlament (*Rump*), jenž vznikl zatčením 41 poslanců Dlouhého parlamentu v prosinci 1648, tento neúplný Kusý parlament rozhodl o popravě Karla I. Stuarta v lednu 1649. Zatčení 41 poslanců je historiky nazýváno jako Prideova čistka (*Pride's Purge*). Kusý parlament byl Cromwellem rozpuštěn v dubnu 1653. V červenci byl ustanoven tzv. Parlament svatých (*Parliament of Saints*), v němž téměř po celou dobu převládaly vnitřní boje mezi jednotlivými frakcemi, což Cromwella znechutilo natolik, že Parlament svatých nechal v prosinci rozpustit.

ústavy nazvané „Nástroj vlády“ (*Instrument of Government*) vypracované jedním z jeho generálů, Johnem Lambertem, byl vytvořen úřad lorda protektora, jež zastával právě Oliver Cromwell. Po Cromwellově smrti tento úřad převzal jeho syn Richard.

Během protektorátu (1653–1659) se společně s Cromwellem podílely na vládě postupně tři parlamenty¹⁶, a právě druhý protektorátní parlament schválil druhou anglickou ústavu, „Poníženou petici a radu“ (*Humble Petition and Advice*). Původní znění této ústavy obsahovalo nabídku koruny a dědičné monarchie, v jejímž čele by stál Oliver Cromwell. Lord protektor nabídku odmítl, obsah ústavy změnil a své okolí ujistil, že svého nástupce jmenuje lordem protektorem. Vláda Olivera Cromwella se na jednu stranu sice opírala o armádu a tvrdě postihovala všechny loajální rojalisty, na straně druhé přinesla zemi tolik potřebnou stabilitu ztracenou v bratrovražedných bojích občanské války, rozsáhlou (i když ne úplnou) náboženskou toleranci a položila pevné základy pro vytvoření parlamentní monarchie, jejíž úspěšné fungování se stalo jedním z hlavních pilířů budoucího rozkvětu anglického (britského) impéria.

O zhroucení protektorátu fakticky rozhodl státní bankrot, slábnoucí Cromwellova pozice v armádě a neschopnost předat vládu silnému následníkovi. Cromwell vybral do úřadu lorda protektora svého syna Richarda, ale ten v žádném případě nebyl silným typem následníka.¹⁷

II) Od smrti Olivera Cromwella k restauraci Stuartovců

Za hlavní mocenské protivníky Richarda Cromwella (1626–1712)¹⁸ můžeme označit většinu nejvyšších představitelů anglické armády, jmenovitě Johna Lamberta (1619–1683)¹⁹, Edmunda Ludlowa (1617–

¹⁶ První protektorátní parlament byl poprvé svolán v září 1654 a rozpuštění se dočkal v lednu příštího roku. Druhý protektorátní parlament se během své existence sešel dvakrát, poprvé září 1656 a podruhé v únoru 1657. Třetí protektorátní parlament zasedal od ledna do dubna 1659.

¹⁷ WEDGWOOD, C. V.: *Oliver Cromwell*, Londýn 1973, s. 66–119. Dále například COWARD, B.: *Oliver Cromwell*, Praha 2000.

¹⁸ Narodil se v r. 1626 jako třetí syn Olivera Cromwella, v padesátých letech se po boku svého otce začínal zapojovat do politického života v zemi, v r. 1657 byl např. jmenován kancléřem Oxfordské univerzity nebo členem státní rady.

¹⁹ Významná osobnost Anglické občanské války a období protektorátu. John Lambert byl autorem první psané anglické ústavy Nástroj vlády (*Instrument of*

1692)²⁰, Charlese Fleetwoda (1618–1692)²¹ nebo blízkého spolupracovníka Olivera Cromwella, parlamentaristu a člena Státní rady (*Council of State*)²² Henryho Vanea (1613–1662)²³. Nikdo z nich nedisponoval takovou vojenskou nebo politickou mocí, jež by mu zajistila vedoucí a rozhodující postavení v zemi. Prvních několik týdnů po smrti Olivera Cromwella však nenaznačovalo, že by měl mít nástupce v úřadu lorda protektora problémy s autoritou a řízením státu. Zdálo se, že „*Oliver vládl Anglii několik týdnů ze svého hrobu*“.²⁴

Richard Cromwell nepostrádal inteligenci, na druhou stranu nedisponoval takovým politickým instinktem jako jeho otec, nemluvě o jeho upadající autoritě a vlivu v armádě. Nepříliš silnou pozicí Richarda Cromwella se jeho političtí protivníci snažili ještě více otrást bezprostředně po pohřbu²⁵ Olivera, což vyústilo v požadavek na rozdělení nejvyšší státnické a vojenské funkce, jež byly obě v rukou lorda protektora. Neméně důležitá byla snaha o přímou volbu vrchního velitele armády samotnými vojáky²⁶. Richard Cromwell požadavky vrchních generálů odmítl, čímž se situace v zemi dostala na pokraj nové občanské války.²⁷

Government). Po restauraci Karla II. byl usvědčen z vlastizrady a odsouzen na doživotí, zemřel v roce 1684 ve věznici na Drake's Island nedaleko Plymouthu.

²⁰ Edmund Ludlow dobrovolně narukoval do armády v r. 1642 a prošel si většinou těžkých bojů během Anglické občanské války. Byl jedním ze soudců Karla I. a v r. 1649 podepsal jeho rozsudek smrti. Ve stejném roce byl jmenován členem nové Rady státu (*Council of State*). Během restaurace Stuartovců uprchl do švýcarského exilu, kde v r. 1692 umřel.

²¹ Charles Fleetwood se poprvé zúčastnil bojů v Anglické občanské válce v r. 1643. Nepodílel se na odsouzení a popravě Karla I. V padesátých letech bojoval po boku Cromwella v irském a skotském tažení, v roce 1652 se oženil s dcerou Olivera Cromwella, Bridget. Během porestauračních soudních řízení s „královrahy“ a lidmi spojenými s Cromwellem a protektorátem, byl omilostněn na základě Zákona o beztrestnosti a zapomnění (*Act of Indemnity and Oblivion*), nemohl ale dále vykonávat žádné veřejné funkce. Zemřel v Londýně v r. 1692.

²² Státní rada (*Council of State*) byla vytvořena Kusým parlamentem v r. 1649 a nahrazovala výkonnou moc královské tajné rady Karla I.

²³ Jako vedoucí parlamentarista spolupracoval během Anglické občanské války úzce s Oliverem Cromwellem, v r. 1649 se ale odmítl podílet na popravě krále a ani tento čin neschvaloval. V padesátých letech byl členem Státní rady, po opětovném nástupu Stuartovců na anglický trůn byl v roce 1662 obviněn z velezrady a popraven na Tower Hillu v červnu téhož roku.

²⁴ TANNER, J. R.: *English Constitutional Conflicts of the Seventeenth Century*, Cambridge, 1928, s. 201.

²⁵ Pohřeb se konal 23. listopadu 1658 ve Westminsterském opatství.

²⁶ Hlavním argumentem představitelů armády byl fakt, že Richard Cromwell titul lorda protektora (a tím i vrchního velitele armády) zdědil a neprošel s nimi těžkými bitvami během občanské války jako jeho otec Oliver.

²⁷ KOVÁŘ, M.: *Stuartovská Anglie*, s. 201–202.

Významnou vojenskou podporu mohl lord protektor očekávat pouze od bratra Jindřicha nebo generála George Moncka (1608–1670),²⁸ oba ale od centra dění oddělovala značná vzdálenost.²⁹ Hrozba vypuknutí dalšího konfliktu mezi politickými a vojenskými špičkami v zemi převážila nad snahou dostat celou situaci zpět pod kontrolu lorda protektora a parlamentu, tento důvod společně se zoufalou finanční situací donutil Richarda k rozhodnutí rozpustit 22. dubna 1659 parlament a rezignovat na svou funkci na počátku května téhož roku. „*Anglie se nyní zdála být obětí horšího osudu - slabá, ale násilnická vláda vojáků sjednocená proti civilní moci, rozdělená však mezi sebou.*“³⁰ Dne 7. května byl opětovně na žádost armády svolán Kusý parlament, jehož čtyřicet dva původních členů doplnilo téměř padesát nových. Spory o moc v zemi mezi parlamentem a armádou eskalovaly v průběhu léta a podzimu až do 13. října 1659, kdy se armáda pod vedením Johna Lamberta rozhodla násilně Kusý parlament rozehnat.³¹

Rozeznání Kusého parlamentu se u některých generálů, většiny námořníků nebo zástupců londýnské City ani zdaleka nesetkalo s potřebným pochopením komplikované situace. Londýnští „bankéři“ například pozastavili všechny půjčky vojenské klice z Londýna, George Monck vyjádřil podporu rozpuštěnému parlamentu a úmyslu Kusý parlament znovu svolat. Generálův nesouhlas de facto vedl k vnitřnímu rozpolcení armády, neboť vládnoucí skupina generálů se rozhodla vyslat z Londýna armádní sbor pod vedením Johna Lamberta, který měl rebelujícího Moncka přimět k poslušnosti. Nepřítomnost Lamberta v anglické metropoli vyústila 26. prosince 1659 v opětovné svolání zástupců Kusého parlamentu do Westminsteru, čímž se atmosféra v zemi ještě více zkomplikovala. Na počátku roku 1660 překročil George Monck se sedmi tisíci muži řeku

²⁸ George Monck se narodil v r. 1608 a první bojové zkušenosti získal během třicetileté války v Evropě. Po návratu do Anglie působil během Anglické občanské války v Irsku a po porážce královských vojsk byl dva roky držen v londýnském Toweru. Poté v r. 1646 přísahal věrnost parlamentu a v padesátých letech se účastnil vojenských akcí v Irsku a od r. 1654 spravoval se svojí armádou Skotsko. Po úspěšné restauraci Stuartovců byl povýšen do šlechtického stavu jako první vévoda z Albemarle. Zemřel v r. 1670 a byl pochován ve Westminsterském opatství. Názory historiků se na jeho osobu velmi liší, někteří ho považují za zrádce a nečestného člověka, jiní za „zachránce Anglie a monarchie“.

²⁹ Bratr Jindřich Cromwell spravoval se svými jednotkami Irsko, George Monck sídlil s vojáky ve Skotsku.

³⁰ TREVELYAN, G. M.: *England under the Stuarts*, s. 329.

³¹ TANNER, J. R.: *Constitutional Conflicts...*, s. 202–205.

Tweed a pokračoval dále do Londýna za účelem „uhájit svobodu a autoritu parlamentu.“³²

Během „Monckova pochodu“ se k oddílům budoucího vévody z Albemarle přidávali dezertující vojáci z Lambertovy zdecimované armády, neboť se jim pod Lambertovým vedením (kvůli pozastaveným půjčkám londýnských obchodníků) nedostávalo žoldu, jediného jednotícího prvku, který udržoval nepříliš vysokou morálku mužstva. Na rozdíl od Johna Lamberta, jehož úmysly byly jasné a čitelné, na základě jím vytvořené ústavy Nástroj vlády z prosince 1653 „...hodlal ...obnovit protektorát v klasické podobě, a proto ostře vystupoval proti rojalistům, pravověrným republikánům i proti Kusému parlamentu...“³³ George Monck do poslední chvíle utajoval své mocenské plány před politickými protivníky v Londýně a to tak dokonale, že až v březnu 1660 rozeznal Karel Stuart Monckovy sympatie ke své osobě a úsilí sledující restauraci Stuartovců.³⁴

Generál se svou armádou dorazil do Londýna 2. února 1660 a zásadně tím ovlivnil zasedání Kusého parlamentu, když společně s představiteli londýnské City požadoval navrácení presbyteriánských členů parlamentu, kteří byli vyloučeni během „Prideovy čistky“ v roce 1648. Monck si na staronových členech, tvořících nyní parlamentní většinu, vymohl sliby zaručující rozpuštění stávajícího parlamentu, svolání nového parlamentu do 20. dubna, jmenování nové Státní rady a vytvoření nového vedení armády. Parlament mu ve všech požadavcích vyhověl a jmenoval ho vrchním velitelem všech pozemních jednotek na území třech království, čímž si de facto zajistil moc nad potencionálně rebelujícími jednotkami, z nichž většinu nechal rozpustit nebo poslat do zimních ležení. Republikánsky smýšlející důstojníky nahradil prověřenými a věrohodnými muži ze své armády.

K rozpuštění Kusého parlamentu došlo 13. března 1660. Dne 25. dubna se poprvé ve Westminsteru sešel tzv. *Convention Parliament* a první květnový den byla parlamentu doručena tzv. Deklarace z Bredy

³² Tamtéž, s. 207.

³³ KOVÁŘ, M.: *Anglie posledních Stuartovců 1658–1714*, Praha 1998, s. 12.

³⁴ KOVÁŘ, M.: *Z anglických dějin 17. století: Od protektorátu k restauraci*. Historický obzor: Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie, Praha 1995, roč. 6, č. 2, s. 30.

(*Declaration of Breda*), kterou počátkem dubna téhož roku vytvořil Karel II. Stuart společně s Edwardem Hydem (1609–1674)³⁵. Textem deklarace se Karel zavázal „...*garantovat generální pardon všem našim poddaným..., kteří během čtyřiceti dnů, ... jakýmkoliv veřejným jednáním vyhlásí... svůj návrat k lojalitě a poslušnosti jako dobří poddaní.*“³⁶ Dále zachovat převody majetků uskutečněných během čtyřicátých a padesátých let, zaručit náboženskou toleranci a vyplatit dlužný žold vojákům.³⁷

Během prvního květnového týdne byla Bredská deklarace předčítána obyvatelům Londýna a všude, kam procesí přišlo, bylo vítáno a „*bezpočet ohňostrojů, řinčení zvonů, výstřely a radostné skotačení lidí popisovalo situaci lépe, než by to zvládlo kterékoliv pero.*“³⁸ Dne 8. května 1660 se obě komory parlamentu (*Convention Parliament*) shodly na opětovném nastolení monarchie a uznaly, že „...*královská koruna Anglie nezadatelným vrozeným právem a zákonným a nezpochybnitelným nástupnictvím přešla na Karla ihned po smrti je otce, ve skutečnosti je rok jeho restaurace považován za dvanáctý rok jeho vlády.*“³⁹ Nic již nebránilo návratu Karla Stuarta (1630–1685) na Britské ostrovy, který se, za jásotu a nadšení obyvatel čekajících na pláži, vylodil v Doveru 25. května 1660. O čtyři dny později, v den svých třicátých narozenin, stanul Karel Stuart se svým doprovodem triumfálně v Londýně.⁴⁰

III) První léta stuartovské vlády do roku 1665

Po opadnutí prvotní euforie z poklidného návratu krále a obnovení monarchie následovalo rozčarování z nové vlády. Cromwellovský režim po sobě zanechal zemi (i přes návrat krále) destabilizovanou s velkými

³⁵ Edward Hyde se narodil v roce 1609 jako třetí syn Henryho Hydea. Během čtyřicátých let 17. století se v konfliktu krále a parlamentu postupně přiklonil na stranu Karla I. Stuarta, v jehož královské radě působil. V roce 1646 společně s princem z Walesu (budoucím Karlem II. Stuartem) utekl do Francie, kde se snažil pracovat ve prospěch návratu Stuartovců na anglický trůn. Deklarace z Bredy byla z velké části jeho dílem a právě Hydeovu diplomatickému taktu a porozumění složité politické situaci na konci sedesátých let 17. století vděčili Stuartovci za svůj návrat na Britské ostrovy.

³⁶ SACHSE, W. L.: *English History in the Making vol 1.: Readings from the Sources, to 1689*, Toronto 1967, s. 284–286.

³⁷ OGG, D.: „*England in the Reign of Charles II., vol. 1.*“, Oxford: 1955, s. 19–30.

³⁸ DAVIES, G.: *The Restoration of Charles II. 1658–1660*, Londýn 1955, s. 346.

³⁹ OGG, D.: „*England in the Reign of Charles II., vol. 1.*“, Oxford: 1955, s. 32–33.

⁴⁰ TREVELYAN, G. M.: *England under the Stuarts*, s. 329–330.

problémy v její správě a financování. Neméně složitá náboženská otázka, kterou Karel II. Stuart přislíbil vyřešit, nabývala časem čím dál větší důležitosti a naléhavosti. Králi bylo od počátku jasné, že nemůže vládnout jako jeho otec před občanskou válkou. Republikánský režim společně s protektorátem se natrvalo vtiskl do politicko-právního obrazu anglické společnosti. Skutečnost, že si to budoucí král⁴¹ uvědomoval, vyplývá i ze složení nové Tajné rady (*Privy Council*), jejíž polovinu tvořili jeho oddaní služebníci, zatímco na zbylá tři místa byly dosazeny osoby spojené s předchozím režimem.⁴²

Významným zákonem schváleným parlamentem v srpnu 1660 byl Zákon o beztrestnosti a zapomenutí (*Act of Indemnity and Oblivion*), který odsuzoval všechny žijící členy poroty, kteří vynesli rozsudek smrti nad Karlem I. Stuartem v roce 1649, k trestu smrti a ztrátě majetku. K nim později přibyli i další, kteří hráli významnější roli během čtyřicátých a padesátých let 17. století.⁴³ Tento zákon nebyl přijat s nadšením mezi těmi přívrženci krále, kteří během padesátých let přišli o většinu majetku nebo finančních prostředků a kteří nyní očekávali náhradu za projevenou věrnost králi, neboť se jí drtivá většina z nich, byť v sebemenší podobě, nikdy nedočkala.⁴⁴

Krachem skončila snaha Karla II. a Edwarda Hydea o vytvoření národní, tolerantní, protestantské církve (*Comprehensive Church*), jež byla poprvé navržena v Bredské deklaraci. Jednání z podzimu 1660 mezi Karlovým prvním ministrem Edwardem Hydem, hrabětem z Clarendonu, anglikány a presbyteriány vyústilo v sepsání tzv. Deklarace z Worcester House (*Worcester House Declaration*), podle které měly být všechny náboženské neshody řešeny nově vytvořeným výborem, v němž by byli zastoupeni zastánci anglikánské nebo presbyteriánské formy náboženství a

⁴¹ Korunovace proběhla až 23. dubna 1661.

⁴² Rojalisté byli zastoupeni Edwardem Hydeem (budoucím hrabětem z Clarendonu), Edwardem Nicholasem a Jamesem Butlerem, bývalí služebníci lorda protektora pak Georgem Monckem, budoucím vévodou z Albemarle; Edwardem Montaguem, hrabětem ze Sandwiche; Anthonym Ashleyem Cooperem, budoucím hrabětem ze Shaftesbury.

⁴³ Součástí tohoto zákona bylo také znesvěcení mrtvoly Olivera Cromwella či pokuty pro ty gentlemany, kteří nějakým nevhodným způsobem připomněli dřívější názorové rozdíly mezi parlamentem a králem. Přesné znění zákona viz BROWNING, A.: *English Historical Documents...*, s. 164–165.

⁴⁴ OGG, D.: *England in the Reign...*, s. 154–155.

národním synodem. Deklarace z Worchester House se nakonec zákonem nestala, a to zejména kvůli nesouhlasu anglikánů. Fakticky tak krach *Comprehensive Church* znamenal restauraci anglikánské církve, do jejíhož (duchovního) čela byl jako arcibiskup z Canterbury zvolen blízký přítel Williama Lauda William Juxon.⁴⁵

Králi se toto řešení znelíbilo natolik, že v květnu 1662 prosadil v parlamentu Zákon o jednotě (*Act of Uniformity*)⁴⁶, jehož znění přímo nařizovalo vyznávání formy veřejných modliteb, provádění svátostí a jiných rituů nově založené Anglikánské církve podle „Knihy společných modliteb“ (*Book of Common Prayer*)⁴⁷ a zároveň vyžadovalo od všech duchovních Anglikánské církve vyjádření naprosté poslušnosti vůči králi a jistotu, že proti němu nikdy nepovstanou, a pokud tak učiní, budou z církve vyloučeni. S takovýmto zněním zákona přirozeně řada duchovních nesouhlasila a zhruba dva tisíce z nich bylo z Anglikánské církve vyloučeno. Tento akt se nazývá Velké vyhnání (*The Great Ejection*). Právě tyto vyhnání klerici jsou označováni jako nonkonformisté⁴⁸.

Karel vydal jako uznání za prokázané služby katolickými stoupenci v prosinci 1662 Deklaraci o shovívavosti (*Declaration of Indulgence*), v níž si vyhrazoval právo na vyjmutí jakékoli osoby neanglikánského vyznání (hlavní cílovou skupinou měli být katolíci, kteří již dříve králi prokázali svou věrnost) z platnosti Zákona o jednotě a naznačil úmysl zrovnoprávnit tyto osoby s anglikány. Tento krok se setkal s odporem nejen u Kavalířského parlamentu (*Cavalier Parliament*)⁴⁹, ale i u Clarendona,

⁴⁵ William Juxton (1582–1663) se pravděpodobně narodil v Chichesteru a po vystudování oxfordské koleje Svatého Jana se v roce 1609 stal vikářem ve farnosti St. Giles Church v Oxfordu. V roce 1633 byl vysvěcen na londýnského biskupa, ve třicátých letech vykonával kromě duchovních povinností spojených s vykonáváním úřadu londýnského biskupa také vysoké královské úřady. Konkrétně se jednalo o úřad *Lord High Treasurer* a později také *The First Lord of Admiralty*. Během občanské války žil nerušeně ve Fulham Palace a sesazen byl až v roce 1649. Zvolen arcibiskupem z Canterbury byl v roce 1660, zemřel o tři roky později.

⁴⁶ Přesné znění Zákona o jednotě srv. in: SACHSE, W. L.: *English History in the Making...*, s. 288–289.

⁴⁷ Kniha společných modliteb je hlavním pilířem Anglikánské církve a dalších církví anglikánského společenství. První vydání pochází z roku 1549 jako výraz odloučení se od římskokatolické církve a až do dnešní doby prošla původní verze řadou změn.

⁴⁸ Za nonkonformisty byli v této době považováni presbyteriáni, kongregacionalisté, baptisté a kvakeři, později jsou mezi ně zařazeni také metodisté, unitaristé, členové Armády spásy a další.

⁴⁹ Kavalířský parlament se poprvé sešel v květnu 1661, neboť Ústavní parlament (*Convention parliament*) byl na konci roku 1660 rozpuštěn, a společně s Karlem II.

prvního ministra Karla II. Stuarta, což vedlo k neúspěšnému prosazení Deklarace o shovívavosti a ochladnutí vzájemných vztahů mezi Clarendonem a králem.⁵⁰

Složité problémy představovala také finanční situace království, neboť podle historika Davida Ogga dosahoval celkový dluh v době restaurace Stuartovců zhruba tři miliónů liber.⁵¹ Z důvodů vyplacení dlužného žoldu⁵² byla králem uvalena celá řada nových daní⁵³, jež měly státní dluh snížit. Parlament souhlasil s vypsáním roční královské apanáže v hodnotě 1 200 000 liber, ale fakticky Karel II. mohl disponovat pouze s dvěma třetinami této částky (nemluvě o neočekávaných výdajích například v podobě války). Na druhou stranu mohl, stejně jako jeho otec, získat peníze mimoparlamentní cestou od různých spolků a institucí (*Society of Music, the Company of Frame-work Knitters, the Company of Tobacco Pipe Makers* atd.) výměnou za královskou přízeň nebo uznání monopolů na určitý druh obchodních aktivit.⁵⁴

Dominantní osobností prvních let post-restaurační anglické politické scény byl bezesporu Edward Hyde, první hrabě z Clarendonu, jenž v letech 1661–1665 prosadil zákony týkající se změn v Anglikánské církvi, jež se souhrnně označuje jako Clarendonův kodex (*Clarendon Code*). Výše zmíněnému Zákonu o jednotnosti z roku 1662 předcházela Zákon o sdružování (*Corporation Act*) vydaný o rok dříve, jehož hlavním cílem bylo vyloučit všechny nonkonformisty z veřejných úřadů. V roce 1664 následoval Zákon o tajném shromažďování (*Conventicle Act*), jež zakazoval tajná shromáždění o více než pěti osobách a jeho hlavním účelem bylo zabránit náboženským skupinám v plánování protistátních a proticírkevních akcí. Jako poslední do Clarendonova kodexu patřil tzv. Pětimílový zákon (*Five Mile Act*) z roku 1665, který zakazoval nonkonformistickým

Stuartem rozhodoval o budoucnosti anglického království dlouhých sedmáct let, rozpuštěn byl v roce 1678.

⁵⁰ KOVÁŘ, M.: *Stuartovská Anglie...*, s. 213–218.

⁵¹ Do této sumy Ogg započítává veřejné i soukromé dluhy Karla I.; exilové půjčky Karla II. a nahromaděné dluhy protektorátní administrativy. Do poslední kategorie patřil dlužný žold vojáků a námořníků. OGG, D.: *England in the Reign...*, s. 155.

⁵² Vyplacení dlužného žoldu nebylo dokončeno ani v únoru 1661.

⁵³ Například daň z hlavy nebo daň z komínů.

⁵⁴ OGG, D.: *England in the Reign...*, s. 155–159.

duchovním přístup do měst nebo míst, kde dříve žili, a to v okruhu pěti mil. Navíc jim bylo zakázáno učit ve školách.⁵⁵

Relativně silnou Clarendonovou pozicí se jeho odpůrci pokusili otřást v létě 1663. Špatně připravené nařčení z velezrady však ztroskotalo na přímé podpoře krále prvním ministru, což ovlivnilo parlament v jeho rozhodnutí o nevině Clarendona. Pád prvního ministra z podzimu 1667 zapříčinila zejména prohraná válka se Spojenými nizozemskými provinciemi, oficiálně vyhlášená⁵⁶ v březnu roku 1665.

Její počátek se pro Angličany vyvíjel příznivě, neboť v první větší bitvě u Lowestoftu v červnu téhož roku nizozemskou flotilu porazili. Od počátku následujícího roku se k Nizozemcům připojili také Francouzi hrající prim mezi evropskými velmocemi, což donutilo Karla II. (po porážce v Lamanšském průlivu a zničení několika anglických plavidel Nizozemci v chathamských docích přímo v Londýně) uzavřít s nepřáteli mír v Bredě v červenci roku 1667. Válka vedená zejména kvůli vyřešení obchodních vztahů na „východě“ a vzájemného soupeření⁵⁷ mezi anglickými a nizozemskými kupci (společně s výskytem moru a propuknutí požáru v Londýně) téměř úplně ochromila anglický vnitřní a zahraniční obchod.⁵⁸

Velký londýnský mor

I) Mor napříč dějinami

Pod pojmem „mor“ se ve starověku a středověku často skrývaly téměř všechny neznámé nemoci a smrtící epidemie vypuknuvší většinou ve

⁵⁵ RAITHBY, J.: *Statutes of the Realm: vol. 5 (1628–1680)*, Londýn 1819, s. 321–323, 364–370, 516–520, 575.

⁵⁶ Vyhlášení války přecházely nepřátelské akce mající za cíl oslabení obchodního postavení anglických kupců soupeřících s nizozemskými konkurenty v oblastech stejného zájmu. Jednou z těchto akcí bylo obsazení anglických pevností na Zlatém pobřeží v Africe (zhruba dnešní území Ghany) v roce 1664, přičemž tato nepřátelská akce nezůstala v Anglii bez odezvy, neboť Angličané obsadili nizozemské město Nový Amsterdam na východním pobřeží USA a přejmenovali ho na Nový York.

⁵⁷ V první polovině 60. let byla králem obnovena listina anglické Východoindické společnosti, jež měla zprostředkovávat obchodní aktivity v oblasti indického subkontinentu, tato společnost byla nabádána královskou administrativou k obchodnímu soupeření s Nizozemci.

⁵⁸ TREVELYAN, G. M.: *England under...*, s. 340–363.

městech a zapříčiněné převážně tristními hygienickými podmínkami a návyky obyvatelstva. Příčinou vysoké úmrtnosti kromě moru mohl být nejčastěji tyfus nebo cholera. Jeden z prvních historicky doložených výskytů morové epidemie pochází z 6. století n. l. z doby císaře Justiniána. Celkově na celém světě podle odhadu zemřelo na tzv. „justiniánský mor“ až dvacet pět milionů lidí (jedná se o první ze tří velkých morových pandemií v historii lidstva). Morové vlny se s pravidelností objevovaly až do 8. století. V následujících šesti stoletích nebylo evropské obyvatelstvo zasaženo výraznější morovou epidemií.⁵⁹

Největší epidemie moru postihla evropské obyvatelstvo ve čtyřicátých a padesátých letech 14. století, jež si pro jeden z příznaků⁶⁰ vysloužila přívlastek „Černá smrt“. Původ této epidemie můžeme nalézt v Asii, odkud se kvůli čilým obchodním kontaktům dostala v roce 1347 do Konstantinopole a odtud na lodích italských kupců až do Evropy, kde katastrofálně postihla jak venkovské, tak i městské obyvatelstvo. V městských sídlech byl přenos nákazy rychlejší a míra úmrtnosti kvůli živějšímu pohybu obyvatelstva uvnitř měst vyšší. Strach z nemoci, kterou si většina lidí mohla vyložit jako boží trest za hříšné chování a konflikty⁶¹ křesťanské církve se zástupci světské moci, způsobil doslova panický útěk lidí z nakažených sídel, kvůli čemuž se touto cestou nákaza ať už po souši, nebo na obchodních lodích šířila do dalších částí Evropy. Evropský kontinent nebyl druhou morovou pandemií zasažen během jednoho nebo dvou let, postup nákazy se zastavil až v polovině padesátých let 14. století a nebylo výjimkou, že některá místa byla postižena vícekrát. Někteří historici odhadují, že v Evropě žilo těsně před vypuknutím „Černé smrti“ zhruba 62 milionů obyvatel, přičemž počet obětí se blížil k hodnotě 20-23

⁵⁹ LITTLE, L. K.: *Plague and the End of Antiquity – The Pandemic of 541–750*, Cambridge 2007, kap. 5.

⁶⁰ Konkrétně zduření lymfatických uzlin a prokrvácení rezultující až v zčernání postiženého místa.

⁶¹ Francouzský král Filip Sličný v roce 1309 přesídlil na základě svého nezvolení císařem Svaté říše římské úřad římského papeže do Avignonu, aby nad ním mohl vykonávat stálý dohled. Tomuto období až do roku 1378 se říká tzv. Avignonské zajetí, po němž následuje papežské schizma.

milionů, z nichž nejspíše sedmnáct milionů obyvatel žilo na vesnici a pouze šest milionů ve městech.⁶²

S rozvojem námořní plavby a navigace v 15. a 16. století nedošlo pouze k utužení tržních vazeb mezi evropskými státy, ale i ke zvýšení obchodní aktivity s exotickými a do té doby nepoznanými zeměmi. Právě dálkový obchod a rozšíření ekonomických pout mezi obchodními centry Evropy měl za následek mj. opakující se epidemie moru téměř na celém území starého kontinentu. Například v anglickém království se morová epidemie vyskytovala v různých částech země téměř nepřetržitě po celé 16. století, nejsilněji udeřila v letech 1509–1513. V desetiletí od roku 1526 do roku 1536 se záznamy o vypuknutí moru neobjevily pouze ve třech po sobě jdoucích letech, konkrétně od 1532–1535, v období mezi léty 1563–1564⁶³ udeřila jedna z nejprudších morových epidemií, další záznamy o významných epidemiích pocházejí z let 1573–78 a 1592–93⁶⁴.

Častější výskyt morové nákazy, zvýšený počet obětí a další okolnosti spojené s propuknutím epidemie obrátily pozornost tehdejších učenců, lékařů a doktorů k novému společnému nepříteli, moru, jež se stal v období od 15. do 18. století neoddelitelnou součástí života jak společenských elit, tak i „obyčejných“ lidí. Zkoumání obětí morové nákazy rezultovalo ve vydávání různých „doporučení“ a opatření, která měla dopomoci obyvatelům měst a vesnic uchránit sebe, své rodiny a blízké. V souvislosti s tím vznikaly zejména v Itálii první morové špitály. Jak píše urbánní historik Stephen Porter: *„První izolovaný špitál byl vybudován v Benátkách v roce 1403, nejznámějším a možná nejvíce obdivovaným morovým špitálem byl Lazaretto di San Gregorio zbudovaný v roce 1488 v Miláně... Během epidemie mohly být na jeho nádvoří vybudovány provizorní přístřešky,*

⁶² Srv. BERGDOLT, K.: *Černá smrt v Evropě*, Praha 2002, s. 10, 160.; CANTOR, F. N.: *Po stopách moru – Černá smrt a svět, který stvořila*, Praha: 2005, s. 14.

⁶³ Nákaza, jež se vyskytla v těchto letech, má za následek asi nejvíce obětí, jedná se zhruba o 20 000 mrtvých. Během této morové nákazy se poprvé objevily nepravidelné týdenní záznamy o obětech moru.

⁶⁴ V tomto období zemřelo jenom v Londýně 15 000 lidí. K tomuto číslu se musí započítat také okolní předměstí, ve kterých počet obětí dosáhl zhruba 4 500. Informace o počtu obětí zde: CREIGHTON, CH.: *History of Epidemics in Britain*, Cambridge 1891, s. 284–360.

v nichž, jak bylo tehdy řečeno, našlo v roce 1630 ubytování až 16 000 pacientů.⁶⁵

Rozvoji morových špitálů (většinou čtvercových či obdélníkových domů obehnaných vysokou zdí a nacházejících se na okraji města, kde byla zpravidla dostupná nejlepší lékařská pomoc specializující se na léčbu moru) předcházela snaha o vytvoření soustavy nařízení, příkazů a omezení, které většinou pocházely buď přímo od zástupců lokální správní moci (starostů a zastupitelů jednotlivých měst a vesnic), nebo na jejich příkaz.⁶⁶

Rozhodnutí o stavbě prvního morového špitálu v Londýně padlo až v roce 1583, ale i přes naléhání královské Tajné rady (*Privy Council*) stavba začala až o více jak deset let později. K dalším opatřením, jež měly včas alarmovat příslušné orgány, patřilo také vytvoření týdenního soupisu mrtvých zaznamenávající počet obětí a příčinu jejich smrti, který měl napomoci včas identifikovat nebezpečí propuknutí morové nebo jiné epidemie. První zmínka o takovém soupisu pochází z roku 1452 z Milána. V Anglii pak Soupis mrtvých (*Bill of Mortality*) vznikl během prvního desetiletí 17. století a zodpovědností spojenou s vedením záznamů byli pověřeni farní kněží.⁶⁷

II) Charakteristika, příznaky a průběh onemocnění moru

V současnosti se rozlišují tři hlavní formy onemocnění morem. Konkrétně se jedná o prvotní dýmějovou formu⁶⁸, z níž se později může vyvinout vysoce nebezpečná forma plicního⁶⁹ a septického⁷⁰ moru. Původcem onemocnění je bakterie *Yersinia pestis* (dříve také *Pasteurella pestis*), jež je přenášena blechami (*Pulex irritans*, zejména pak *Xenopsylla cheopsis*), které parazitují na hlodavcích, převážně na kryse obecné (*Rattus*

⁶⁵ PORTER, S.: *The Great Plague*, Stroud 1999, s. 10.

⁶⁶ První taková opatření byla v Itálii zavedena již během epidemie „Černé smrti“. V Benátkách (například v r. 1348) vznikla tříčlenná komise, jejímž úkolem bylo udržovat ucházející zdravotní stav společnosti v době vypuknutí „Černé smrti“. Tento způsob boje s nemocemi se rozšířil po celé Evropě a od 15. a 16. století se z těchto komisí stávají stálé orgány s nezanedbatelnými pravomocemi.

⁶⁷ PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 1–19.

⁶⁸ Někdy také označován jako žlázový.

⁶⁹ Plicní (pneumonická) forma se přenáší kapénkovou infekcí a to přímo z člověka na člověka, z tohoto důvodu je úmrtnost velmi vysoká.

⁷⁰ Bakterie se dostane do krve infikované osoby a může způsobit selhání mnoha orgánů.

rattus). Bleše parazitující na nakaženém hostiteli se během krevního přenosu do těla dostane takové množství bakterií *Yersinia p.*, které jsou schopny „zablokovat“ její proventrikul (obdoba žaludku u blech). Pokud se blecha přesune z krysího hostitele na člověka a pokusí se nakrmit, nedojde kvůli „zablokovanému“ proventrikulu k přenosu krve z lidského těla do těla blechy, ale zbytky nakažené krysí krve jsou vyvrženy skrz trávicí soustavu blechy do těla lidského, čímž dojde k nákaze.⁷¹

Po bleším kousnutí, jež v tomto místě zčerná a po čase ztvrdne, způsobí infekce v lidském těle vysokou horečku, bolest hlavy, třesavku, nevolnost, zvracení a bolesti břicha a to v době od dvou do osmi dnů od nakažení. Během této doby se bakterie *Yersinia p.* dostane lymfatickým systémem až do nejbližší lymfatické uzliny, která se zanítí a napuchne. Nejčastěji k tvorbě těchto hnisavých zánětů dochází v oblasti třísel, v podpaždí, méně často pak na krku. Takový „nádor“ poté dosahuje délky přibližně jednoho až deseti cm v průměru.

Později může být postižena také kůže, játra a slezina. Oblasti otoku bývají měkké a citlivé, později zrudnou a způsobují oběti takovou bolest, která může vést až k absolutní neschopnosti pohybu. Z mnoha záznamů dobových pozorovatelů vyplívá, že neschopnost snést urputnou fyzickou bolest přivedlo oběti až na pokraj rozumového vnímání, jehož výsledkem byly neartikulovatelné zvuky a nesrozumitelné šeptání. Bohumil Markl přirovnal tento stav ve svém článku *Mor dýmějový* z roku 1901 k nesouvislému opileckému „žvanění“.⁷²

Je nutno poznamenat, že dýmějová forma není přenosná z člověka na člověka, k takovému přenosu může dojít pouze, pokud se bakterie v krevním oběhu dostanou až do plic, kde způsobí onemocnění dýchací soustavy (nejčastěji se jedná o zápal plic, pneumonii), odkud jsou formou kapénkového přenosu rozšiřovány dále do okolí, dýchací soustavou se pak

⁷¹ PRENTICE, M. B.; RAHALISON, L. Plague. *The Lancet* [online]. April 2007, vol. 369, no. 9568 [cit. 2013- 3-27], s. 1198. Dostupný z WWW: <<http://search.proquest.com/healthcomplete/docview/199077097/13D105BF8B532283193/6?accountid=35514>>

⁷² MARKL, B.: *Mor dýmějový. Sbírnka přednášek z oboru lékařského*, Praha 1902, roč. 10, č. 91, s. 19. Doktor Markl vycházel z dobových vědeckých prací předních odborníků, hlavně z carského Ruska, Japonska a Francie. Vzhledem k vypuknutí třetí morové pandemie v devadesátých letech 19. století nemůže být pochyb o dostatečném množství případů a kvalitně zpracované literatury, ze které autor vycházel.

dostávají do těla dalších obětí. Takový způsob nákazy, jež zmutuje z dýmějového moru v plicní, je velmi ojedinělý (5–15% případů). V drtivé většině se plicní forma moru dostane do těla vdechnutím bakterií vykašlávaných postiženou obětí. Inkubační doba plicního moru je kratší, odhaduje se zhruba na dva až tři dny a úmrtnost je mnohem vyšší.⁷³

III) „Morový Londýn“ v 16. a v první polovině 17. století.

Od „Černé smrti“, jež zasáhla evropský kontinent ve 14. století, se nebezpečí morové nákazy vracelo s několikaletou pravidelností nejen do Anglie a to po celé 15. a 16. století. Z tohoto důvodu se mor stal sice obávaným, ale známým a stále více poznávaným „nepřítelem“, jemuž mělo v dalším rozšiřování zabránit rozsáhlé množství příkazů, které měly zejména pomocí prevence zastavit další postup moru. Souběžně s nařízeními byly vytvářeny a následně tištěny různé léčebné předpisy a postupy určené zejména chudým, které měly ochránit jejich životy. Například již v roce 1518 byly během vlády Jindřicha VIII. vydány jedny z prvních morových příkazů, které se v upravené podobě využívaly i během Velkého moru v roce 1665.⁷⁴

První ustálená a sjednocená morová nařízení byla vytvořena v roce 1592 za vlády Alžběty I. a v letech 1603 a 1625 byly nepatrně upraveny a znovu vydány. V tomto vydání můžeme nalézt zmínku o vedení týdenních Soupisů mrtvých, které měly zaznamenávat počty nakažených a zemřelých ve všech farnostech, povinnost uvalit lokální daň, jejichž výtěžek se použil na pomoc nejchudším vrstvám obyvatel nebo nařízení týkající se pohřbívání obětí moru na určených místech v době po západu slunce ale před setměním.⁷⁵

⁷³ JOSKO, D.: *Yersinia pestis: Still a Plague in the 21st Century*, in: *Clinical Laboratory Science* [online]. Winter 2004, vol. 17, no. 1 [cit. 2013–3–27], s. 25–26. Dostupný z WWW: <<http://search.proquest.com/healthcomplete/docview/204803705/13D10E6F0EC77B52BEF/1?accountid=35514>>

⁷⁴ Konkrétně se jednalo o příkaz označení těch domovním dveří, ve kterých se objevil mor, červeným křížem a nápisem „*Lord Have Mercy Upon Us*“–„*Bože, měj slitování*“.

⁷⁵ SLOAN, A. W.: *Plague in London under the Early Stuarts*, in: *S. A. Medical Journal* [online]. April 1974, [cit. 2013–3–28], s. 882–883, dostupný z WWW <<http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0C>

Nástup Stuartovců na trůn v roce 1603 a vypuknutí morové epidemie ve stejném roce v Londýně zavalil příčinu k vytvoření dobové teorie o příchodu moru vždy po smrti anglického panovníka⁷⁶. Tato teorie se ukázala jako „ověřená“ i v roce 1625, neboť zemřel Jakub I. Stuart, nastoupil jeho syn Karel I. a nejen obyvatelé Londýna, ale i celé Anglie, zažili jednu z dalších zuřivých morových epidemií.⁷⁷ Toto spojení mezi úmrtím panovníka a následným šířením moru se ukázalo nepravdivým poprvé v roce 1636, neboť v Londýně opět drasticky stoupl počet morových obětí. Utrzení přišlo po popravě Karla I. v roce 1649, protože v tomto roce se morová nákaza vážněji nerozšířila. K definitivnímu vyvrácení pak došlo o třicet šest let později, neboť ani po smrti Karla II. Stuarta nijak rapidně nenarostla úmrtnost zapříčiněná morem.⁷⁸

Nicméně v době příjezdu Jakuba Stuarta do Londýna v květnu 1603 se už od března podezřele zvyšoval počet obětí moru v Londýně. Ten se v letech 1599–1602 objevil ve větší části západní Evropy⁷⁹. Podle týdenních Soupisů mrtvých (*Bills of Mortality*)⁸⁰ během května 1603 zemřelo na mor osmdesát jedna lidí.⁸¹

Příjezd nového krále vyvolal obrovskou zvědavost mezi londýnskými obyvateli, neboť téměř každý chtěl nového krále vidět na

[DEQfjAA&url=http%3A%2F%2Farchive.sami.org.za%2F1974%20VOL%20XLVIII%20Jan%20-Jun%20Articles%204%20April%205.11%20HISTORY%20OF%20MEDICINE%20-PLAGUE%20IN%20LONDON%20UNDER%20THE%20EARLY%20STUARTS.%20A.W.%20Sloan.pdf&ei=JKRaUbq8OsmHtAbX2YD4DA&usg=AFQjCNFV_y-qt2QeNI_-DtxpExVxg4ow&bvm=bv.44697112,d.Yms](http://www.archive.sami.org.za/1974%20VOL%20XLVIII%20Jan%20-Jun%20Articles%204%20April%205.11%20HISTORY%20OF%20MEDICINE%20-PLAGUE%20IN%20LONDON%20UNDER%20THE%20EARLY%20STUARTS.%20A.W.%20Sloan.pdf&ei=JKRaUbq8OsmHtAbX2YD4DA&usg=AFQjCNFV_y-qt2QeNI_-DtxpExVxg4ow&bvm=bv.44697112,d.Yms)

⁷⁶ V roce 1603 zemřela anglická královna Alžběta I. z rodu Tudorovců (1533–1603).

⁷⁷ Nepřátelé Karla II. Stuarta si později vytvořili svou teorii, když tvrdili, že mor vypukne vždy po korunovaci panovníka z rodu Stuartovců. O této teorii se zmiňuje ve svém díle *Natural and Political OBSERVATIONS Mentioned in following INDEX, and made upon the Bills of Mortality* vydaném v roce 1665 John Graunt, konkrétně na s. 18.

⁷⁸ CREIGHTON, CH.: *History of Epidemics in Britain...*, kapitoly X a XII.

⁷⁹ V roce 1599 je zaznamenána morová epidemie v Lisabonu, v roce 1601 ve Španělsku a o rok později v oblasti dnešního Nizozemí, odkud se mor pravděpodobně dostal až do Londýna.

⁸⁰ Rok 1603 byl prvním rokem, kdy se vedly pravidelné týdenní záznamy úmrtnosti. Problémem se záznamy z roku 1603 byla jejich neúplnost, například až do července 1603 nejsou zaznamenány počty obětí v okrajových farnostech kolem Londýna. Počty obětí tak jsou pouze orientační a nikoliv přesné.

⁸¹ První zaznamenaná oběť moru v roce 1603 pocházela z 3. března, ale dlouhotrvající a smrt královny Alžběty 24. téhož měsíce a zvolení a následný příjezd nového krále Jakuba VI. Skotského zcela upoutaly pozornost široké veřejnosti a státních orgánů, čímž zcela zastínily prvotní propuknutí moru, což vedlo k fatálnímu zpomalení celého „antimonového systému“.

vlastní oči, což vedlo k velkému srovnání davů, které se staly „skvělou“ příležitostí k šíření infekce. Jakub Stuart se obával nakažených obyvatel hlavního města, proto zůstal s doprovodem mimo Londýn v Greenwichi. Poslední týden v červnu se počet obětí zvýšil na číslo 158, což je více jak pětinasobný nárůst oproti poslednímu týdnu v květnu. V týdnu, kdy proběhla korunovace (dne 25. července) Jakuba Stuarta anglickým králem zemřelo podle záznamu uvedených v *Bill of Mortality* 1379 lidí.⁸²

Vrcholu úmrtnosti dosáhl mor na přelomu srpna a září, kdy za jediný týden zemřelo v Londýně a okolních předměstích 3037 lidí. S přibližující se zimou počet obětí klesal a o měsíc později na počátku října dosáhl počet obětí pouze polovinu hodnoty zaznamenané v době, kdy úmrtnost dosahovala svého vrcholu. Přestože obětí nákazy každým týdnem ubývalo, až do konce roku si mor vyžádal pouze ve třech případech méně jak sto obětí týdně. Je obtížné určit přesný počet obětí moru z roku 1603. Všeobecné odhady kolísají mezi třiceti a třiceti pěti tisíci mrtvými, jež zemřeli na mor, v závislosti na zahrnutí či nezahrnutí do počtu i okrajová předměstí (Westminster, Savoy, Stepney, Butts, Islington, Lambeth a Hackney). Jejich oběti se totiž nezapočítávaly do londýnských *Bills of Mortality*, neboť v těchto oblastech vedly zodpovědné orgány své vlastní záznamy. Nutno dodat, že populace Londýna dosahovala na počátku 17. století odhadem 230–240 000 lidí. Oběti moru z roku 1603 tak tvoří zhruba jednu osminu celkové londýnské populace.⁸³

V letech 1603–1625 se morová epidemie vyskytovala na různých místech Anglie. Londýn ale zasažen nebyl, přestože se moru zcela nezbavil. V době, kdy nehrozilo vypuknutí nákazy se antimorová nařízení nedodržovala s takovou důsledností. Naopak v časech nebezpečí nového rozšíření nákazy byl kladen o to větší důraz na jejich správné dodržování. Celková morová úmrtnost v londýnské City v letech 1613–1624 dosáhla pouhých 193 obětí.⁸⁴

⁸² MILLER, A.: *A Collection of the Yearly Bills of Mortality, From 1657 to 1758 inclusive. Together with several other Bills of an earlier Date*, Londýn 1754.

⁸³ Srv. CREIGHTON, CH.: *History of Epidemics in Britain*, s. 474–492; WILSON, F. P.: *The Plague in Shakespeare's London*, Oxford 1963, s. 114.; GRAUNT, J.: *Natural and Political...*, s. 64–65.

⁸⁴ SLOAN, A.: *Plague in ...*, str. 886.

Stejně jako v roce 1603, tak i o dvaadvacet let později se po smrti krále⁸⁵ vyskytl v Anglii mor, který se do Londýna dostal pravděpodobně na lodích nizozemských kupců. Tam se mor poprvé objevil o dva roky dříve. Mor se v Anglii dále šířil bez ohledu na karanténní opatření uvalená královskou Tajnou radou (*Privy Council*) hlavně na lodě pocházející ze Spojených provincií, s nimiž londýnští kupci udržovali živé obchodní kontakty. První dvě oběti morové infekce se sice objevily již v lednu 1625, ale až poslední tři týdny v březnu můžeme mluvit o počátku trvalého šíření moru v Londýně, neboť během této doby zemřelo 23 lidí, do konce června pak dalších 1263 obětí.

Společně s morem, jehož forma byla podle příznaků, rychlosti úmrtí a šíření mezi lidmi později historiky a lékaři určena jako forma plicního moru, vypukly mezi londýnskými obyvateli i epidemie chřipky a skvrnitého tyfu, což činilo určení přesné příčiny smrti tehdejšími nástroji a postupy mnohem těžší. Můžeme tedy předpokládat, že čísla uvedená v týdenních Soupisech mrtvých (*Bills of Mortality*) nejsou zcela přesná, a mohlo tak dojít k záměně nemocí.⁸⁶

Válka na kontinentu, sílící morová epidemie a nástupnictví Karla I. Stuarta zcela ochromily obchod v Londýně. To vyústilo v útěk společenských elit z nakaženého města, s čímž byla spojená vysoká nezaměstnanost pracujícího obyvatelstva. Dne 7. května se konal pohřeb zesnulého Jakuba I. a o šest týdnů později dorazila do Londýna za veliké slávy a shromážděných davů budoucí manželka Karla I. Stuarta Jindřiška Marie (1609–1669). Stále se zvyšující úmrtnost ve městě způsobila první týden v červenci odjezd královského dvora z metropole.⁸⁷ Za několik málo dní je pak následovali také členové parlamentu⁸⁸, a plánovaná korunovace tak byla odložena na říjen a později na únor roku 1626. Londýnská morová nákaza dosáhla vrcholu v pozdním létě roku 1625, kdy ve dnech od 11. do 25. srpna zemřelo podle záznamů 12 796 lidí. Poté se počet obětí snižoval. Za celý říjen zemřelo 1 514 lidí a během prvních tří týdnů v prosinci pak

⁸⁵ Anglický král Jakub I. zemřel 27. března 1625. Příčinou smrti byla zimnice.

⁸⁶ WILSON, F. P: *Plague in Shakespeare's London*, s. 130–134.

⁸⁷ Nejdříve do HamptonCourtů a poté do Beaulieu v New Forest na jihu Anglie.

⁸⁸ Parlament zasedal v Oxfordu.

třicet šest. Celkově se počty obětí moru v Londýně a okrajových předměstích odhadují na 41 313.⁸⁹

Z Londýna se nákaza moru šířila po celé zemi. V hlavním městě však až do roku 1630⁹⁰ zůstávala úmrtnost velmi nízká.⁹¹ Významněji se mor oklikou, přes přístavní města Yarmouth a Hull, kde k vypuknutí nákazy došlo na jaře roku 1636, dostal zpět do metropole na konci dubna 1636. V několika aspektech se však lišil od předchozích dvou morových let (1603, 1625), neboť ani jednou od dubna do prosince nepřekročil počet obětí ve všech farnostech hranici jednoho tisíce mrtvých za týden.⁹² Vrchol úmrtnosti londýnského moru z roku 1636 nastal až poslední týden v září a první týden v říjnu, tedy zhruba o více jak pět týdnů později než u předchozích dvou londýnských epidemií.

V neposledním řadě je důležité neopomenout ani fakt, že přes zimní měsíce (prosinec 1636, leden a únor 1637) se úmrtnost držela na několikanásobně vyšších číslech než předchozí roky, a způsobila tak přetrvání moru přes tyto chladné měsíce mezi londýnským obyvatelstvem až do dalšího jara, kdy se počet obětí opět zvýšil. Došlo tak k další menší epidemii, která měla za následek více jak 3 000 obětí v roce 1637.⁹³ Celkově v roce 1636 zemřelo zhruba 10 400 lidí. Od roku 1637 do roku 1665 pak činil průměrný počet obětí moru zhruba 680 lidí ročně.⁹⁴

IV) Vypuknutí a šíření morové nákazy – prosinec 1664 až březen 1665

Na přelomu padesátých a šedesátých let 17. století se morová nákaza rozšířila z Asie do téměř všech přímořských států kontinentální Evropy.

⁸⁹ CREIGHTON, CH.: *History of Epidemics in Britain*, s. 507–520.

⁹⁰ Podle týdenních záznamů vypukla v tomto roce menší epidemie, které padlo za obětí 1317 lidí.

⁹¹ V letech 1626–1630 zemřelo na mor pouhých 140 lidí, z toho drtivá většina v roce 1626, konkrétně 134.

⁹² V roce 1625 počet obětí za jeden týden ve všech farnostech podle týdenních soupisů úmrtnosti překročil hranici jednoho tisíce mrtvých v jedenácti případech, v roce 1603 se jednalo o dvanáct případů.

⁹³ Podle záznamů zemřelo v prosinci 1636 na mor 687 lidí, v lednu 1637 je zaznamenáno 304 obětí a v únoru pak 295, což v součtu dává více než 1 000 obětí moru přes zimní měsíce, v dřívějších letech (1603, 1625) nikdy nepřekročila úmrtnost v této sledované době hranici 200 mrtvých za celé tři měsíce.

⁹⁴ CREIGHTON, CH.: *History of Epidemics in Britain*, s. 528–533. Přičemž se od roku 1640 do roku 1649 jednalo hlavně kvůli občanské válce průměrně o 1510 mrtvých za rok, mezi lety 1650–1664 pak průměrně v Londýně zemřelo 12 obětí moru ročně.

Vzájemná propojenost námořního obchodu byla hlavní příčinou vysokého počtu obětí. V roce 1663 zasáhl mor Spojené nizozemské provincie, hlavního obchodního partnera anglických kupců a námořníků, a tvrdě postihl nejen velká města na pobřeží⁹⁵, ale i venkovské obyvatelstvo ve vnitrozemí. To neuniklo pozornosti anglických kupců, kteří se o tamější situaci dozvěděli z obchodní korespondence od svých zástupců na kontinentě nebo anglických námořníků, jež navštívili nakažené přístavy.

Nelichotivé zprávy o propuknutí morové infekce na kontinentě vyslechl i král a společně s parlamentem vyhlásili v listopadu 1663 karanténu na lodě z Hamburku⁹⁶, Amsterdamu a dalších měst, kde byla potvrzena existence moru. Zprávy o rozšíření moru v Anglii by citelně poškodily anglický zahraniční obchod, neboť ostatní země by uvalily podobnou karanténu i na anglické lodě a obchodníky. Tudíž bylo ve státním zájmu dodržovat stanovenou karanténu co nejpečlivěji. Karanténa vyhlášená anglickou vládou jistou mírou přispěla ke zhoršení anglo-nizozemských vztahů a následnému vyhlášení války v roce 1665.⁹⁷

V šedesátých letech 17. století žilo v Londýně podle odhadů moderních historiků zhruba 400 000–500 000 obyvatel⁹⁸ (10% veškeré populace Anglie), což řadilo Londýn⁹⁹ mezi tři největší města¹⁰⁰ evropského kontinentu. Anglická metropole tvořila v tomto období nejvýznamnější finanční, administrativní, obchodní, vojenské a kulturní centrum království. Populace druhého největšího města Anglie, Norwiche, dosahovala přibližně 30 000 obyvatel. V třetím největším městě, Bristolu, žilo podle odhadů 25 000 lidí. Od čtyřicátých let se populace anglické metropole podle dobových odhadů zvyšovala každý rok o 6 000 lidí, zatímco z porovnání pohřbů, narození a pokřtění vyplývá, že londýnské obyvatelstvo samo o sobě vymíralo rychleji, než se stačilo reprodukovat.

⁹⁵ Například v Amsterdamu zemřelo mezi lety 1663–1664 přibližně 35 000 lidí.

⁹⁶ Karanténa na lodě z Hamburku byla odvolána v lednu 1664.

⁹⁷ BELL, W. G.: *The Great Plague in London*, Londýn 1994, s. 4–5.

⁹⁸ Srv. PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 15; BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 13; MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story of London's Most Deadly Year*, Londýn 2008, s. 26.

⁹⁹ Do významu „Londýn“ se nezapočítává pouze vnitřní město ohraničené hradbami (*City*), ale „svobodné okrsky“ tzv. *Liberties*, dále bohatá čtvrť Westminster a vzdálenější předměstí a farnosti. Celkově „Velký Londýn“ tvořilo podle *Bills of Mortality* 130 farností.

¹⁰⁰ V trojici největších evropských měst dále figurovala Neapol a Paříž.

Důvodem neustálého nárůstu obyvatel byl příliv nových lidí, zejména mladých mužů, kteří v důsledku přelidněného venkova museli odejít z domovské lokality, neboť na ně většinou (jako na neprvorozené) nezbyl žádný majetek či pozemek. Pokud se některému přistěhovalci podařilo zabydlet se někde uvnitř hradeb, měl velké štěstí a zároveň tím i stoupla šance na zvýšení životní úrovně. Drtivá většina mladých imigrantů ale neměla jinou možnost, než si najít sice levný, ale většinou malý dřevěný dům či chatrč nacházející se v děsivých hygienických podmínkách, které pak měly zásadní podíl na šíření moru.

V těchto předměstích, vytvářených kolem městského opevnění, žily pravděpodobně čtyři pětiny všech londýnských obyvatel. Tyto oblasti byly hlavním „centrem průmyslu“, neboť se zde nacházely výroby mýdla a cukru. Dělníci byli dále zaměstnáváni ve stavebnictví, barvířství a sklářství, přičemž většina výrobků byla určena zámožnějším vrstvám z vnitřního města, které zboží samy využily nebo ho prodaly do zahraničí.¹⁰¹

Obrovská londýnská populace přirozeně spotřebovala denně ohromné množství potravin, které na vnitřní londýnský trh dodávali jak farmáři z blízkého okolí prodávající své přebytky, tak i obchodníci z celé země. Daniel Defoe (1660–1731)¹⁰² uvádí, že napříč Anglií existovaly tři hlavní „obilné koridory“. Nejvzdálenější vedl z hrabství Lincoln a York po moři k ústí řeky Temže, dále se jednalo o města Yarmouth, Norfolk, Wells a Burnham a třetí „obilná cesta“ vedla po řece Medway v hrabství Kent přes města Milton, Margate a Sandwich. Z měst v hrabství Suffolk se dále kromě obilí dováželo máslo a sýr.¹⁰³

Londýn odlišovala od ostatních evropských metropolí skutečnost, že královské a vládnoucí sídlo nacházející se v paláci Whitehall vzdáleného přibližně dvě míle západně od hradeb nebylo součástí vnitřního opevnění

¹⁰¹ MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 25.

¹⁰² Daniel Defoe se pravděpodobně narodil v londýnské farnosti St. Giles Cripplegate, jeho otec pracoval jako svíčkař a zároveň patřil do Společnosti řezníků (*The Butcher's Company*). Defoea nejvíce proslavila jeho literární tvorba, nejznámější díly jsou *Robinson Crusoe*, *Collonel Jack* nebo *Captain Singleton*. Jeho románová kronika *Deník morového roku* je považována i přes realistické zpracování za fiktivní, neboť by autorovi v době vypuknutí Velkého moru bylo něco kolem pěti let. Defoe tento *Deník* vydal s více jak pětapadesátiletým zpožděním (v roce 1722) pravděpodobně jako reakci na vypuknutí moru v Marseille v roce 1720. I přes tyto nedostatky lze s určitým nadhledem považovat Defoeův *Deník* za realistického průvodce morovým Londýnem.

¹⁰³ DEFOE, D.: *Deník morového roku*, Praha 1982, s. 233–234.

města, což zapříčinilo vznik druhého obchodnického a finančního centra přímo v City.¹⁰⁴

Během prosincové štědrovečerní noci roku 1664 se na obloze objevila kometa, jejíž existenci potvrdil například Samuel Pepys (1633–1703)¹⁰⁵, úředník královského námořnictva. Ten se ve svém deníku zmínil, že tento večer viděl kometu, která neměla typický ocas, vypadala spíše jako velká hvězda, vytvořila na obloze velký oblouk a pak zmizela na nějaké nové místo v nebesích.¹⁰⁶ Existenci komety potvrdil i John Gadbury (1627–1704), uznávaný astrolog 17. století. Ten ve vydání *Londons Deliverance Predicted* z roku 1665 poukazoval na předpovědi učiněné nejen jím, ale dalšími astrology, které shodně předpovídaly (nejen z přeletu štědrovečerní komety) budoucí nákazu, zvýšenou úmrtnost v anglické metropoli, válku a hladomor.¹⁰⁷

Zprávy o spatření komety se s odstupem času dostaly do Londýna například z Erfurtu, Vídně nebo Španělska. Astrologové patřili v této době k uznávaným autoritám komentujícím skrze postavení hvězd politické záležitosti, budoucí pohromy nebo také zdraví svých klientů. Jen velmi málo vzdělaných lidí věřilo svému úsudku více než astrologickým spisům, která každý rok vycházela od různých astrologů a drtivá většina tehdejších lidí považovala astrologické předpovědi, podivné diagramy či magická zaklínadla za velmi důležitá a často se podle nich řídila. Mnoho silně věřících si vykládalo přelet komety jako důkaz Božího hněvu a předzvěst trestu v podobě moru. Ten by měl přijít nejen za zmenšení náboženské tolerance získaného během vlády Olivera Cromwella, ale také za morální

¹⁰⁴ MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 24–27.

¹⁰⁵ Samuel Pepys se narodil v londýnské Fleet Street a po absolvování *Grammar school* v Huntingdonu v roce 1654 získal titul bakaláře na *Magdalene College* v Cambridgi. Během svého života zastával titul poslance a úřady v královském námořnictvu včetně státního tajemníka admirality (*Secretary of Admiralty*). Jeho deníky jsou velmi cenným zdrojem informací zejména z doby šedesátých let 17. století, kdy obyvatelé Londýna zažili mnoho významných událostí.

¹⁰⁶ WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 2. svazek, Londýn 1967, 24. prosince 1664, s. 76.

¹⁰⁷ GADBURY, J.: *London's Deliverance Predicted: In A Short Discourse Shewing The Causes Of Plagues In General And The Probable Time (God Not Contradicting The Course Of Second Causes) When This Present Pest May Abate*, Londýn 1665, s. 34–35.

úpadek královského dvora v Londýně, který se mohl se svými skandály a prostopášnostmi „srovnávat pouze s dvorem konstantinopolským“.¹⁰⁸

I přes velmi studenou zimu, o které si Pepys ke konci března 1664 poznamenal, že „...byla studená jako žádná jiná za posledních několik let.“¹⁰⁹ a při níž měla údajně zamrznout na více jak dva měsíce řeka Temže, se na začátku prosince objevily první dvě oběti, jejichž příčiny smrti odpovídaly příznakům moru. Podle Defoea se mělo jednat o dva Francouze, kteří bydleli v Drury Lane napojující se na hlavní ulici Long Acre poblíž Covent Garden a údajně obchodovali s látkami pocházejícími z Nizozemí.¹¹⁰ Určení příčiny smrti předcházelo „vyšetření“ či „zkontrolování“ těl obětí farními „ohledávači“ (*Searchers of the Dead*). Povolání farností placených ohledávačů bylo většinou vykonáváno starými, nevzdělanými, chudými, často opilými a lehce podplatitelnými ženami, které nebyly schopny normálně pracovat, z čehož vyplývá, že medicínské znalosti ohledávačů byly pro výkon tohoto povolání neuspokojivé a velmi často z důvodu lékařské neznalosti neodpovídala skutečná příčina smrti záznamům v *Bills of Mortality*.¹¹¹

Rodiny či vlastníci domů, ve kterých se objevila morová nákaza, se zpravidla snažili podplatit ohledávače, kteří mohli změnit příčinu úmrtí hlášenou farním kněžím. Tito kněží podle jejich zpráv sestavovali již zmíněné *Bills of Mortality*, které byly odesílány do sídla Společnosti farních kněží (*The Company of Parished Clerks*) v Brode Lane. Zde byly kompletovány do celkového týdenního vydání *Bill of Mortality* a před jeho zveřejněním byl každý týden odeslán tento soupis králi a londýnskému starostovi.

Na jednu stranu tím v případě moru vědomě přispívali k jeho šíření mezi sousedy a ostatními lidmi. Na straně druhé tím ušetřili obyvatelům nakaženého domu čtyřicetidenní karanténu, během níž byl celý dům úředně zapečetěn i se všemi členy rodiny a služebnictva, na dveře byl červenou barvou nakreslen velký kříž a pod tím nápis *Lord Have Mercy Upon Us* označující tak dům, ve kterém se objevil mor. Před dveře domu byla také

¹⁰⁸ BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 1–4.

¹⁰⁹ WARRINGTON, J.: *The Diary of...*, 26. března 1665, s. 102.

¹¹⁰ DEFOE, D.: *Deník...*, s. 8.

¹¹¹ LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, Londýn 1962, s. 28–29.

postavena farností placená stráž¹¹², která měla zabránit pohybu infikovaných osob mimo zapečetěný dům. Mezi další povinnosti strážných patřilo obstarávání všech věcí potřebných pro přežití karantény. Bohatší rodiny si veškeré náklady spojené s udržováním karantény platily samy.

Pokud rodina takovými prostředky nedisponovala, tyto náklady byly hrazeny z farního fondu pro chudé. Zapečetění domu se stalo velmi nepopulárním, protože ve většině případů znamenalo téměř úplné vyhubení celé rodiny včetně služebnictva a nezřídka kdy byla nastolená karanténní pravidla porušována. Členové zámožnějších rodin totiž vlastnili v Londýně i několik domů, a pokud byla v některém z těchto domů morová infekce objevena, většina rodinných příslušníků se přestěhovala do jiného domu a v nakaženém domě pak svému osudu bylo ponecháno pouze několik služebníků, kteří zde museli karanténu přečkat.

Ačkoli z *Bills of Mortality* vyplývá, že od začátku prosince do jeho poloviny¹¹³ zemřely v Londýně následkem moru pouze dvě oběti (Francouzi v Drury Lane), na Štědrý den 1664 zemřela další oběť¹¹⁴ a od této doby až do poloviny února 1665 není v týdenních záznamech žádný zápis o úmrtí, jehož příčinou by byla morová nákaza.¹¹⁵ Tento fakt patrně neodpovídal skutečnosti, neboť například Nathaniel Hodges (1628/29–1688,¹¹⁶ lékař a člen Lékařské komory (*The College of Physicians*) napomáhající nakaženým během Velkého moru v Londýně, se ve svém díle zmiňuje o lednové návštěvě pacienta, u kterého bezpečně rozeznal příznaky moru a který se z morové nákazy vyléčil.¹¹⁷

Dalším důkazem může být poznámka učiněná na konci května v dopise Johna Allina (puritánského kněze, jež musel po restauraci opustit kazatelnu v Rye v Sussexu a v době Velkého moru žil v Southwarku)

¹¹² Většinou se jednalo o dva muže, kteří se střídali v „noční“ a „denní“ směně.

¹¹³ Polovinou prosince většinou končily záznamy pro aktuální rok, zbylé prosincové období bylo přiřazeno k následujícímu roku.

¹¹⁴ Ve farnosti Saint Giles in-the-Fields.

¹¹⁵ MILLER, A.: *A Collection of Yearly...*, s. 69.

¹¹⁶ Syn Dr. Thomase se narodil v Kensingtonu, po vystudování *Westminster School* získal mladý Nathaniel stipendium na *Trinity College* v Cambridge, doktorát zde dokončil v roce 1659. Po sepsání svého díla *Loimologia* popisujícího průběh morové nákazy v Londýně byl v roce 1672 zvolen jako člen do Lékařské komory (*The College of Physicians*). Konec svého života strávil ve vězení pro dlužníky v Ludgate Prison, kde také zemřel.

¹¹⁷ HODGES, N.: *Loimologia, or, and Historical Account of the Plague in London 1665*, Londýn 1672, s. 6.

určeného jeho přátelům, ze kterého vyplývá, že skutečný počet obětí moru by měl být oproti počtu udávanému ve farních záznamech až trojnásobný.¹¹⁸

Podobných nesrovnalostí či záměrných úprav v příčinách úmrtí ve farních záznamech nalezneme mnoho. Z výše uvedeného lze naznačit, že by nebylo zcela objektivní vycházet pouze z vydání *Bills of Mortality*. Nedostatečné vzdělání ohledáváčů a jejich podplácení, záměny nemocí, cílené změny a nepřesnosti v záznamech, nenahlášená úmrtí, nezapočítávání Židů a dalších náboženských hnutí a sekt v Anglii do Soupisu mrtvých, značné množství úteků nakažených lidí z metropole, kteří následně zemřeli zapomenuti kdesi na anglickém venkově, všechny tyto faktory zcela mění vypovídající hodnotu *Bills of Mortality*. Nicméně i přes zjevné nepřesnosti z nich můžeme vypozerovat nárůst, vrchol a ústup morové infekce.

I přes nařízenou karanténu a hrozbu přísných trestů (týkajících se v roce 1664 převážně lodí a posádek připlouvajících z přístavů Spojených provincií) se objevovaly případy vyloženého nizozemského zboží na říčních molech nebo nizozemských kapitánů procházejících se po londýnských ulicích. Obchodní karanténa nebyla porušována pouze připlouvajícími nizozemskými námořníky a obchodníky snažícími se i přes ochranná opatření získat ze své plavby maximální zisk, ale i Angličany samotnými. Na královskou objednávku bylo do Londýna i přes striktní karanténu dovezeno šestnáct koní z Fríska, rýnská vína, sudy s hráškem a treskami, glazované dlaždice pro královský palác v Greenwichi či vybavení pro loď královského námořnictva.¹¹⁹

Logicky se tedy nabízí otázka, jak bylo možné, že se první případy moru objevily v tak vzdálené farnosti, jakou byla chudinská St. Giles In-the-Fields rozkládající se severozápadně od londýnských hradeb, a ne ve farnostech v blízkosti řeky, v nichž se nacházely sklady se zabaveným zbožím nizozemských kupců na nábřeží Temže, okolo nebo přímo v obchodnickém a finančním centru City, v Královské směnárně (*The Royal Exchange*) nacházející se v Cornhillu.

Skutečná příčina rozšíření moru z říčních farností do dalekých předměstí za hradbami Vnitřního Londýna nebude asi nikdy vysvětlena, ale

¹¹⁸ PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 34.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 118.

jako nejpravděpodobnější se jeví teorie historika Lloyda Moota, který vysvětluje rozšíření nákazy vyhlášením války nizozemské republice v březnu 1665. To pro běžné obchodní námořníky znamenalo, že by měli být přijati do královského válečného námořnictva. Strach ze smrti a válečného strádání mnohé námořníky vyděsil natolik, že někteří se k anglickému válečnému námořnictvu odmítli připojit a z říčních oblastí utíkali ke svým přátelům a známým z kontinentu, kteří žili daleko od řeky na předměstích kolem hradeb. Tito ukrývající se námořníci tak mohli přenést morovou nákazu do vzdálených farností.¹²⁰

Na jednu stranu zemřely na mor v období od konce prosince do začátku května podle *Bills of Mortality* „pouze“ 4 oběti¹²¹, ale zároveň nadměrně stouply počty obětí jiných nemocí. Je přirozené se domnívat, že ne u všech obětí byla opravdovou zaznamenanou příčinou například vodnatost (*Dropsy*), zimnice a horečka (*Ague and Fever*), tyfus (*Spotted fever*) nebo „zuby a červy“ (*Teeth and Worms*).¹²² V zimních měsících bylo i pro lékaře velmi obtížné rozpoznat mor, protože jeho příznaky nebyly kvůli chladu tak zřetelné jako v teplejších obdobích.¹²³

V) Poor's Plague – březen až květen 1665

Během 17. století si ať už učenci nebo obyčejní lidé vytvářeli různé teorie, které vysvětlovaly vznik a šíření moru. Nejrozšířenější teorií byla mezi anglickým a zejména puritánským obyvatelstvem bezpochyby myšlenka Božího trestu seslaná v podobě morové nákazy na hříšný lid, který měl posílit svou víru v Boha a očistit svou duši. Teorie božího trestu a nápravy se stala „oblíbeným“ námětem dobových (nejen anglických) umělců. Teorie široce rozšířená zejména mezi astrology vysvětlovala vznik moru jako výsledek špatné konjunkce planet, zejména Saturnu a Marsu.

¹²⁰ MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 51.

¹²¹ Pro upřesnění, poslední týden v prosinci 1664 zemřel jeden člověk, další pak v druhém únorovém týdnu 1665, poslední dvě oběti pak poslední týden v dubnu. MILLER, A.: *A Collection of Yearly...*, s. 69.

¹²² Pokud zprůměrujeme počty obětí vybraných nemocí za tři roky předcházející morové nákaze (1662–1664) s hodnotami morového roku 1665, zjistíme, že počet obětí na vodnatost stoupl o 48%, v případě zimnice a horečky se jedná o 226% – z průměrné hodnoty 2 322 obětí na 5 257 za rok 1665, počet lidí zemřelých z důvodu tyfu se zvýšil téměř patnáctkrát a „zuby a červy“ si vyžádaly o 150% více obětí. Tamtéž, s. 64, 66, 68, 72.

¹²³ LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 48–49.

Novověcí lékaři si výskyt infekce vysvětlovali po vzoru Galénova učení nerovnováhou vnitřních tělních tekutin (krev– *sanguine*, černá žluč– *melancholic*, žlutá žluč– *choleric*, hlen– *phlegmatic*).¹²⁴

Léčba spočívala v udržování těchto tekutin v rovnováze, například pokud pacient trpěl horečkou, teplota těla se měla zchladit vnějšími studenými zábaly, studeným pivem atd. Jiná teorie vysvětlovala výskyt moru rozšířením jiných nemocí (horečka, skvrnitý tyfus), které po určité době „zmutovaly“ do konečné morové podoby. Novověcí přírodovědci a učenci hledali příčinu v tzv. teorii o znečištěném ovzduší (*Miasma theory*), podle které bylo hlavní příčinou (nejen moru, ale například i cholery) zápach z hnijících organických látek, těl zvířat nebo špatně pohřbených lidských ostatků. Skutečná příčina vzniku a šíření morové epidemie zůstala před novověkými vědci přirozeně skryta, ačkoliv se mezi některými lékaři objevila myšlenka vyhubení hlodavců. Jiní doboví učenci zaznamenali během morových epidemií zvýšenou aktivitu krys projevující se častějším vylézáním z děr, nedostatečná znalost a absence kvalitního vědeckého vybavení jim ale zabránila dokázat propojení mezi nákazou, blechami, krysami a přenosem moru na člověka.¹²⁵

Nezanedbatelnou roli v životech většiny londýnských obyvatel v době moru hrál bezpočet různých „léčebných“ postupů a předpisů. Některé se nám z pohledu moderní medicíny mohou zdát přinejmenším úsměvné, v jiných lze z pohledu tehdejších lidí najít určitou logiku. Hlavním kritériem se pro drtivou většinu londýnských obyvatel staly finanční prostředky, které byli lidé ochotni vynaložit na léčbu a prevenci. Chudší obyvatelé si nemohli dovolit drahé směsi nebo léčebné lektvary. Ty totiž byly „vařeny a míchány“ za nezanedbatelné částky pochybnými lékaři či „býlími čaroději“. Z těchto důvodů se obecně věřilo v kouzelnou moc rohu jednorozce, ochranné síly ropušího amuletu, zaječí pacičky¹²⁶ nebo ve speciální zaříkávadla napsaná na malý papírek, které musel člověk neustále

¹²⁴ Tamtéž, s. 119.

¹²⁵ Srv. WILSON, F. P.: *Plague in Shakespeare's London*, s. 3–7; PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 20–21; MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 78.

¹²⁶ Tuto pacičku používal i Samuel Pepys, později ji vyměnil za svazek léčivých bylinek, jež si držel před obličejem a dýchal bylinnou vůní, aby se ze vzduchu nedostala do jeho těla nákaza. Tento způsob prevence byl mezi londýnskými obyvateli velmi rozšířený.

nosit při sobě. Strach z nákazy a bolestivé smrti přiměl (nejen) Londýňany věřit téměř ve všechny dostupné léčebné předpisy.

Velký úspěch a ohlas získal například tzv. Ocet¹²⁷ čtyř zlodějů (*Four Thieves Vinegar*), jemuž dal vzniknout příběh čtyř zlodějů, kteří byli při ohledávání mrtvého těla chyceni londýnských konstáblem. Na otázku, zda se nebojí nakažlivé infekce z mrtvého těla, odpověděli záporně, neboť si namazali celé tělo octem smíchaným s určitými bylinkami, což se dozvěděli místní lékárníci a marketingově tuto „směs“ využili. Někteří alchymisté včetně Johna Allina se snažili vytvořit tzv. *aurum potabile* (na jeho výrobu byla zapotřebí tajná bylina smíchaná s pravým zlatem), která měla být univerzálním lékem a protilátkou proti všem nakažlivým nemocem.¹²⁸

Podobná zaříkávadla, směsi a lektvary patřily sice k oblíbeným způsobům prevence proti moru, ale už tehdy si vysloužily kritiku vzdělaných lékařů. Nathaniel Hodges se například vyjádřil v tom smyslu, že podobná „léčiva“ byla ve svém důsledku ničivější než mor samotný a příčina smrti mnoha lidí spočívala v pozření těchto nevyzkoušených lektvarů.¹²⁹ Nejčastěji se „zaručený“ lék hledal u bylinkářek či lékárníků předepisující léčivé rostliny v různých směsích (převládala andělíka lékařská, ještěrkovec nící, bodlák, hluchavka, šťovík, hořec nebo vlašovičnick). Z tudorovské doby pochází i předpis vytvořený sirem Francisem Baconem, jež byl schválen královnou Alžbětou.¹³⁰

Nathaniel Hodges věnoval ve svém díle celou jednu kapitolu podobným léčebným postupům a jiným lékařským doporučením,¹³¹ stejně jako William Boghurst (1630/31–1685),¹³² jenž se sice nacházel v hierarchii londýnských doktorů na mnohem nižším místě než N. Hodges, ale na

¹²⁷ Ocet patřil k nejpoužívanějším prostředkům, kterými se lidé bránili morové nákaze, a byl považován za jakýsi univerzální lék. Velmi často se používal ve většině obchodů, tržišť nebo u převozníků a všude, kde bylo potřeba platit mincemi. Většina zákazníků si dávala velký pozor, aby u sebe měla dostatek drobných a nemusela tak dostat vráceno od neprověřeného prodavače. Prodavači dbali, aby mince od zákazníka byly vhozeny nejdříve do připravené mističky s octem a až poté je mohli vytáhnout a dotýkat se jich.

¹²⁸ Srv. MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 111–112; BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 3

¹²⁹ HODGES, N.: *Loimologia...*, s. 22.

¹³⁰ BESANT, W.: *London in the Times of the Stuarts*, Londýn 1903, s. 234.

¹³¹ HODGES, N.: *Loimologia...*, s. 149–202.

¹³² William Boghurst byl v době Velkého moru lékárníkem v nejvíce postižené londýnské farnosti Saint Giles In-the-Fields, své pacienty léčil osobně, v době největší krize „čtyřicet, padesát i šedesát pacientů denně.“

druhou stranu se o pacienty staral „přímo v terénu“ a nebál se je i přes obrovské riziko nákazy navštěvovat osobně. Při léčbě různých fází morové nákazy v lidském těle vycházel především z osobní praxe s pacienty a zkušenosti pak zaznamenával do svého spisu *Loimographia*, kde různá léčebná doporučení tvoří téměř polovinu celého díla.¹³³

O léčebných postupech vycházely celé odborné traktáty. Například neznámý autor skrývající se pod iniciály W. J. vytvořil zkrácenou kolekci „zaručených tajemství“ doktora Don Alexese chránících před morem. Pro lepší představu o novověkém léku lze z této kolekce vybrat jeden kratší postup, který měl podle autora zaručeně ochránit pacienta před nákazou: „Vezmi ocet, šťávu z bílé cibule, ruty vonné a řebříčku obecného, vše stejného množství a dohromady smíchej. Podávej pacientovi plnou ale velmi horkou sklenici, ale až šest hodin po prvních bolestech. Poté ho nech v teplé posteli vypotit. Toto je osvědčená metoda.“¹³⁴

Podle Portera bylo mezi lety 1665–1666 vydáno čtyřicet šest publikací zabývajících se morovou nákazou a mnoho publikací dřívějšího data bylo přetištěno a upraveno.¹³⁵ Velmi často byly zmiňovány léčebné účinky Londýnského lektvaru (*London treacle*), jež byl doporučován správci farností nebo členy Lékařské komory a i Samuel Pepys svěřil své zdraví podobnému lektvaru z Benátek (*Venice treacle*) v době, kdy se necítil „úplně dobře“.¹³⁶ Někteří podstupovali pravděpodobně nejnebezpečnější „léčbu“, neboť se dobrovolně nechávali nakazit syfilidou v domnění, že je „francouzská nemoc“ ochrání před nákazou.¹³⁷

Běžná preventivní procedura, tzv. vykuřování (*fumigating*), prováděná v drtivé většině domů¹³⁸ nakažených morovou infekcí se opakovala i několikrát za sebou a spočívala ve spálení předepsaných

¹³³ BOGHURST, W.: *Loimographia: An Account of the Great Plague of London in the Year 1665*, Londýn 1894, s. 66–93.

¹³⁴ W. J.: *A Collection of Seven and Fifty Approved Receipts Good Against the Plague: Taken Out of the Five Books of That Renowed Dr. Don Alexese Secrets*. Londýn 1665, s. 5.

¹³⁵ PORTER, S.: *The Great Plague...*, s. 48.

¹³⁶ WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 2. svazek, 11. července 1665, s. 134.

¹³⁷ PORTER, S.: *The Great Plague in London*, s. 48.

¹³⁸ Později po opadnutí morové nákazy byl tento proces stanoven jako podmínka pro návrat rodiny do svého domu.

ingrediencí, čímž mělo dojít k „vykouření“ infekce z místnosti. Mezi hlavní ingredience zámožnějších vrstev patřilo kadidlo, ledek, dehet nebo pryskyřice, chudší Londýňané používali skalici, síru, staré boty, rozpálenou cihlu vhozenou do octa či různé bylinky. Oblíbená byla také metoda nakrájení cibule na plátky, které se rozmístily po místnosti po dobu alespoň deseti dní, neboť se věřilo v absorpční vlastnosti cibule, jež do sebe měla „vtáhnout“ všechny nákazy a nemoci. Většina těchto vykuřovacích a jiných metod pravděpodobně negativně dráždila krysy přebývající v útrokách domů a donutila je tak opustit nakažený dům.

V neposlední řadě nesmí být opomenuty ochranné účinky tabáku, jenž byl žvýkán nebo kouřen v dýmkách či cigaretách. Hrobníci byli dokonce povinni kouřit po celou pracovní dobu tabákové listí v dýmkách nebo ho alespoň žvýkat. Víra v ozdravné účinky tabáku dosáhla takové úrovně, že studenti, kteří zmeškali svou „ozdravnou cigaretu“ mezi přednáškami, museli následně podstoupit tělesný trest ze strany svých učitelů a lektorů.¹³⁹

Mezi metody často používané během morových epidemií patřila snaha kontrolovat stav domácích zvířat a vyhledit zvířata toulající se v ulicích. Zákaz chovu domácích zvířat se týkal prasat, psů, koček, holubů a králíků, zaběhlá prasata byla zabavena a psi utraceni. Chytač psů ve farnosti St. Margaret's ve Westminsteru byl podle záznamů odměněn za pohřbení 353 těl mrtvých psů čtyřmi šilinky. Městské finanční záznamy ukazují vyplacení částky 36 liber a 10 šilinků Obecním lovcům (*Common Hunt*) za zabití 4 380 psů. Daniel Defoe se zmiňuje až o čtyřiceti tisících zabitých psech a až pětinasobku zabitých koček. Pokud jsou zmiňovaná čísla alespoň z části pravdivá, přišly krysy (hlavní přenašeči morem nakažených blech) v městském prostředí o dva hlavní přirozené nepřátele, což do jisté míry zvýšilo počty krys a tím i počty nakažených lidí.¹⁴⁰

I přes velmi nízký počet obětí, který byl zaznamenán v dubnu, se objevily první protesty proti morovým opatřením, zejména proti zavírání

¹³⁹ Srv. WILSON, F. P.: *Plague in Shakespeare's London*, s. 11; MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 105–106.

¹⁴⁰ Srv. BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 51; LEARSON, J.: *The Plague And The Fire*, s. 68, DEFOE, D.: *Deník...*, s. 140.

a zamykání nakažených lidí v jejich domech. Například ve farnosti St. Giles In-the-Fields, kde se mor objevil poprvé, se před úředně zapečetěným domem shromáždil zástup lidí, který dům odpečetil a nakažené lidi pustil na svobodu. Později se množili různé triky a útoky na „hlídače“ zapečetěných domů. Neznámý autor pojednání *The Shutting Up Of Houses*, kritizující zavírání lidí v jejich domech jako jedno z opatření proti šíření moru, popisuje časté a zdařilé útoky celých rodin z nakažených domů, neboť v mnoha případech vedly okna a dveře do postranních uliček, které nebyly hlídány, a všem členům rodiny se podařil úspěšný útěk. Výjimkou nebyly ani násilné útoky přímo na hlídače stojícího před hlavními dveřmi. Anonym zmiňuje případ denního hlídače, který byl popálen horkým střelným prachem vrženým z okna nakaženého domu a zatímco se hlídač domu svíjel přede dveřmi v bolestech, rodina dokázala uprchnout.¹⁴¹

Tyto projevy jisté formy anarchie a nesouhlasu s opatřeními proti moru a tím nepřímo i proti králi a londýnské radnici si vysloužily místo karantény pro všechny „hříšníky a povstalce“ pouze mírné tresty. Na druhou stranu způsobily určité rozrušení krále, londýnského starosty a městských konšelů, což vedlo v polovině května ke zvláštnímu zasedání, na kterém král a Tajná rada jmenovali speciální komisi, která měla uvážit nejlepší možné způsoby prevence proti rozšíření nakažlivého moru, revidovat starší morové rozkazy a vydat nové. Tato nově ustanovená komise konzultovala problematiku šíření moru s členy Lékařské komory, z čehož vzešla tři opatření.

Zaprvé měl být postaven nový morový špitál v St. Giles In-the-Fields, měl být snížen počet otevřených hospod a pivnic v nakažených farnostech¹⁴² a jako poslední byl uzákoněn (z důvodu nadměrného přelidnění ve velkých okrajových farnostech trpících chudobou) zákaz ubytování nových přístavních „nájemníků“. Hlavní motivace pro vznik

¹⁴¹ ANONYM: *The Shutting Up Of Houses*, Londýn 1665, s. 10. Tento traktát, jenž je často zmiňován i v odborné literatuře, se podařilo ve formátu html stáhnout z internetové stránky (odkaz v mailu), po úpravách (písmo – Times New Roman; velikost písma 12; řádkování 1,5; okraje 2,5 cm) v programu Microsoft Word má celý text jedenáct stran.

¹⁴² Toto opatření nebylo dodržováno do důsledku. Hospoda, hostinec nebo pivnice přestaly fungovat většinou v případě, že se majitel rozhodl před nálezou uprchnout nebo v případě jeho smrti.

těchto opatření nespočívala v počtu morových obětí, jež za prvních čtrnáct dní v květnu podle Soupisu mrtvých tvořilo pouze devět lidí, ale spíše ve skutečnosti, že oběti se objevily ve třech¹⁴³ dalších farnostech v blízkosti St. Giles In-the-Fields.¹⁴⁴

Zvýšená květnová aktivita v oblasti prevence proti moru se projevila Prohlášením o zodpovědnosti za stav ulic (*Proclamation For Care Of The Streets*) vydaným starostou Johnem Lawrenceem (?–1692). Podle něho byli obyvatelé povinni starat se každý den o čistotu před svými dveřmi a částí silnice. Starosta Lawrence věřil, že zlepšení hygienických podmínek na ulicích zabrání šíření morové nákazy. Mezitím se počet obětí nadále zvyšoval, během května zemřelo na mor podle farních záznamů čtyřicet tři lidí,¹⁴⁵ stejný počet byl zaznamenán v prvním červnovém týdnu, celkový počet nakažených farností stoupl na sedm ze sto třiceti. V této době se většina Londýňanů dovídá o přítomnosti moru ve městě, Pepys si 24. května poznamenal, že „...všechny novinky... se zabývají moemu šířícím se v tomto městě.“¹⁴⁶

O den později byla v sídle Lékařské komory vydána na příkaz Tajné rady velmi důležitá soustava příkazů, jež předepisovala léky pro chudé i bohaté, zakazovala pohyb bez lékařského osvědčení o zdravotním stavu obyvatele po království, všechna nedůležitá shromažďování lidí (zábavy, svatby, pohřby atd., jediné takovéto povolené shromáždění byla farní bohoslužba), chudým měly být poskytnuty finanční prostředky z farního fondu. Dále obsahovala zákaz prodávání zkažených potravin, opět se zde vyskytuje povinnost obyvatel udržovat čisté ulice a domy, předepisovala postupy při pohřbívání a mnoho dalších (celkově ve dvaceti sedmi bodech). Jako nejdůležitější se jeví návrh na jmenování šesti nebo čtyř doktorů (nakonec byli vybráni a jmenováni pouze dva, jedním z nich byl i Nathaniel Hodges), kteří měli být zodpovědní za léčení morových obětí. Každý z nich by byl placen městem a ke každému z nich měli být jmenováni dva lékárníci

¹⁴³ Konkrétně se jednalo o St. Mary Woolchurch, St. Andrew's Holborn a St. Clement Danes.

¹⁴⁴ BELL, W. G.: *The Great Plague Of London*, s. 24–25

¹⁴⁵ Počet obětí byl pravděpodobně vyšší, v třetí týden v květnu od 16. do 23. je oficiálně zapsáno 14 obětí, Defoe uvádí, že ve skutečnosti bylo pohřbeno minimálně čtyřicet obětí moru. DEFOE, D.: *Deník...*, s. 13–14.

¹⁴⁶ WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 24. května, s. 116.

a tři chirurgové. Později byl schválen návrh, podle něhož měla být vdovám doktorů zesnulých během této služby městu placena menší doživotní apanáž. *Certain Necessary Directions* byly dostupné za malý poplatek pro všechny, kopii obdržel také londýnský starosta a král.¹⁴⁷

Nezanedbatelný faktor v dalším šíření moru představovalo počasí, které bylo extrémně teplé a vlhké, což potvrzuje například Samuel Pepys. Ten si 7. června poznamenal, že tento den „*byl nejteplejším dnem, který jsem v životě zažil, a všichni ostatní lidé přiznali, že se jednalo o nejteplejší den na počátku června v Anglii.*“¹⁴⁸ Richard Baxton, kněz pocházející z Actonu,¹⁴⁹ poznamenal, že „*tato zima, jaro a léto byly nejsuššími, které kdy žijící člověk pamatoval*“ a že tráva na louce kolem jeho domu byla tak suchá, že při senoseči sklidil pouze čtyři káry sena, zatímco předchozí roky to bylo až desetkrát více. V polovině června svedla anglická flotila vítěznou bitvu u Lowestoftu s nizozemskými protějšky, což alespoň na nějakou dobu pozvedlo náladu nakaženým obyvatelům anglické metropole.¹⁵⁰

Mezi další opatření londýnského starosty, které mělo předejít šíření moru mezi obyvateli města, patřilo od 5. června uzavření všech divadel ve městě. I přes podobné příkazy ale stoupl počet obětí ve druhém červnovém týdnu na 112 ve dvanácti farnostech.¹⁵¹ Morová infekce se od farnosti St. Giles in-the-Fields a St. Martins In-the-Fields přibližovala ke královskému sídlu a vnitřnímu městu.

Pozvolný nárůst obětí a šíření nákazy mezi obyvateli do dalších farností stále blíže a blíže městských hradeb vyvolal první zachvěv úzkostlivé paniky (zejména mezi šlechtickými rodinami a majetnými obyvateli Londýna). Nejvyšší vrstvy disponovaly finančními prostředky pro přesun¹⁵² své rodiny a části služebnictva,¹⁵³ mnohdy i hodnotného nábytku

¹⁴⁷ BILL, J., BARKER, CH.: *Certain Necessary Directions As Well For The Cure Of The Plague, As For Preventing The Infection: With Many Easie Medicines Of Small Charge, Very Profitable to His Majesty Subjects, Set Down By The College Of Physicians.* Londýn 1665.

¹⁴⁸ WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 7. června, s. 119.

¹⁴⁹ Acton je dnes součástí Londýna, nachází se zhruba deset kilometrů západně od Westminsteru.

¹⁵⁰ LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 53.

¹⁵¹ Z nichž se tři nacházely uvnitř hradeb.

¹⁵² V době zvýšení nebezpečí nákazy morem stoupla i cena, za kterou byli kočí ochotni poskytnout své služby a dovézt své zákazníky daleko od Londýna na venkovská sídla, jež vlastnili jejich příbuzní nebo uprchlíci sami. Cesta z Londýna do střední Anglie

či jiných cenností. Oproti tomu obchodníci žádné služebnictvo nezaměstnávali a museli si zvolit mezi opuštěním svého domu (a tím i všech pracovních nástrojů, vybavení svých dílen a nákladných zásob pro výrobu, o které by s velkou pravděpodobností následkem vloupání a krádeží chudých obyvatel snažících se přežít přišli) a setrváním v nakažené farnosti, čímž by riskovali smrt sebe a svých blízkých.¹⁵⁴ „*Shledávám, že téměř celé město je pryč, kočáry a povozy jsou plné lidí mířících na venkov.*“¹⁵⁵

Brzy se zcela ucpaly téměř všechny městské brány¹⁵⁶, což způsobovalo mezi odjíždějícími lidmi ještě větší paniku a touhu opustit město a předejít nákaze. Každý se snažil zachránit vlastní život, výjimku netvořily ani osoby, jejichž postavení mělo ulehčovat nakaženým od jejich fyzické a duševní bolesti. „*Ani lékaři našich duší ani našich těl nás neměli v tak velkém počtu opustit.*“¹⁵⁷

Čtyřicet z padesáti členů Lékařské komory uteklo před nákazou z města na venkov. Z celkového počtu 500–600 doktorů jich ve městě zůstala zhruba polovina. Jejich místa zaplnili ne tak známí a mladí doktoři a lékárníci. Celou situaci asi nejlépe vystihl William Boghurst: „*Ani dva nebo tři z nejmladších jsou jmenováni, aby v době moru dohlíželi na třicet nebo čtyřicet tisíc nemocných lidí, přitom by ani pět nebo šest set lékařů nestačilo.*“¹⁵⁸ Po uklidnění situace se navrátilí doktoři hájili tím, že z města neutekli, pouze následovali a pomáhali těm, kteří se z města rozhodli odejít.¹⁵⁹

Nejen lékaři, ale i velké množství farních kněží dali přednost útěku z Londýna před nebezpečím, které představovalo setrvání v nakažené farnosti a každodenní kontakt s potencionálně nemocnými obyvateli. Útěk byl často vykoupen ztrátou pozice v domovské farnosti. Jedno z opatření londýnského biskupa Humphreyho Henchmana (1592–1675) se totiž týkalo

jedním kočárem, do kterého se vešlo až šest lidí a denní ujetá vzdálenost se pohybovala okolo 30–35 mil, vyšla cestující zhruba na deset liber, tedy na částku, kterou si absolutní většina lidí nedokázala vydělat ani za rok.

¹⁵³ Většina byla ponechána v londýnském sídle, aby na celý objekt dala pozor.

¹⁵⁴ MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 79.

¹⁵⁵ WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 21. června, s. 126.

¹⁵⁶ Podobná situace nastala také na Londýnském mostě, jediném spojení přes řeku Temži.

¹⁵⁷ LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 63.

¹⁵⁸ BOGHURST, W.: *Loimographia...*, s. 60.

¹⁵⁹ MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story of...*, s. 98, 144

nahrazení uprchlých kněží novými mladšími kolegy, neboť velmi často docházelo k případům, kdy po útěku anglikánských kněží zaujali místo nonkonformističtí kněží vyznávající odlišnou formu víry, což obyvatelům farnosti toužících v těžkých chvílích po ulehčení jejich trápení nijak nevadilo.

Rozšíření nonkonformistických kněží v anglikánských farnostech vyděsilo vysoce postavené církevní činitele, kteří apelovali na krále a parlament¹⁶⁰, aby nastalou situaci vyřešil. Říjnovým vydáním Pětimílového zákona (*Five Mile Act*) měli být odstraněni nevyhovující nonkonformističtí kněží, kteří kázali a vykonávali všechny svátosti v době moru na anglikánských farnostech.¹⁶¹

Panická hrůza z možné nákazy se objevila i mezi londýnskými radními a jejich asistenty. Za normálních okolností čítal legislativní sbor zhruba dvě stě členů, po útěku krále, jeho rodiny a dvora z metropole na začátku července zůstalo v Londýně pouze dvanáct úředníků nebo konšelů ochotných podstoupit nové nebezpečí nákazy a řádně plnit své povinnosti. Řada konšelů se zabarikádovala ve svých domech a kontakt s okolním světem jim zprostředkovávali jejich služebníci obstarávající všechny nezbytnosti. Jiní neuposlechli králův příkaz, následovali jeho příkladu a utekli na venkovská sídla daleko od hlavního města. Nedostatek úředníků ovlivnil do jisté míry životně důležitý proces pro město a jednotlivé farnosti, vybírání daní.

Mnoho výběrčích daní zemřelo v důsledku blízkého kontaktu s nakaženými obyvateli. Útěk majetnějších obyvatel, kteří nesli hlavní daňové břemeno, způsobil úbytek příjmů a tím i velké finanční problémy londýnské radnice, která navíc půjčovala vysoké částky Koruně. Uvalení speciálních morových daní, které by ulevily již tak vysokým farním výdajům spojeným s udržováním morových opatření, nepřipadalo v úvahu. Londýnské farnosti byly odkázány na finanční obnosy věnované dárce, které velmi často pokryly většinu „morových nákladů“. Například podle záznamů z farnosti St. Margaret ve Westminsteru bylo vynaloženo 1 652 liber na

¹⁶⁰ Před opuštěním Londýna králem a jeho dvorem, odložil Karel II. zasedání parlamentu nejdříve na srpen a později až na říjen. Kvůli nebezpečné situaci v Londýně se zasedání parlamentu uskutečnilo v Oxfordu.

¹⁶¹ PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 53–55.

úlevu chudým, 1 117 liber z této částky pocházelo od „ctěných osob“ a pouze 402 liber bylo vybráno na daních.¹⁶² Po celé zemi vznikaly sbírky, které měly ulevit londýnské chudině v utrpení způsobené morem, celkově tyto sbírky v době od července do prosince zvýšily městské příjmy o 7 664 liber.¹⁶³

Rodiny šlechticů, městských úředníků, obchodníků a rozličných výrobců opouštějících město zanechaly v londýnských ulicích desetitisíce nezaměstnaných sluhů, kuchařek, řemeslníků a dělníků, pro něž se setrvání v Londýně proměnilo doslova v boj o přežití. Pro ty, kteří se rozhodli z různých důvodů zůstat v hlavním městě, představovalo zajištění alespoň minimálního finančního příjmu v době pozvolného zvyšování cen potravin životně důležitou prioritou. Ženy se mohly nechat zaměstnat jako „ohledávačky“ nebo ošetřující sestry. Velmi často pak byly jedině,¹⁶⁴ které ošetřovaly nakažené rodiny a staraly se o oběti až do úplného konce.¹⁶⁵

Na druhou stranu je třeba zmínit opakované případy ošetřujících sester, které záměrně zhoršovaly stav nemocných, aby pak snáze mohly vykrást prázdný dům. Reverend Thomas Vincent se ve svém díle z roku 1667 zmínil, že sestry byly obávanější než mor sám,¹⁶⁶ také Hodges přišel při léčení pacientů do kontaktu s ošetřujícími sestrami, které nazval „zhýralými bídačkami“ a „barbarskými stařenami“.¹⁶⁷

Muži mohli vykonávat práci hlídačů zapečetěných domů nebo kopali hroby a morové jámy na hřbitovech nebo pracovali jako „řidiči morových povozů“, na které se po celé farnosti nakládala mrtvá těla, která se svážela na farní hřbitovy. V pozdější fázi morové nákazy se pro londýnské obyvatele stala velmi důležitá funkce nosičů, jejichž úkolem bylo přenášet

¹⁶² BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 49

¹⁶³ Srv. MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 220; PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 55–56.

¹⁶⁴ Vzhledem k útěkům a úmrtím doktorů se pro jejich malý počet velmi často stávalo, že nakaženou rodinu po celou dobu karantény žádný lékař nenavštívil.

¹⁶⁵ Po vymření všech pacientů v domě byla sestra přiřazena do jiného domu. Ve farnosti Saint Margaret Westminster byl plat sester pět šilinků týdně v případě, že se sestra starala o dospělé pacienty, dva šilinky týdně pak za péči o děti.

¹⁶⁶ VINCENT, T.: *God's Terrible Voice In The City*, Londýn 1667, s. 23. Toto dílo muselo být upraveno do formální podoby (typ písma: Times New Roman, velikost písma: 12; řádkování: 1,5; okraje: 2 cm) v programu Microsoft Windows, po úpravách je toto dílo tvořeno 144 stranami.

¹⁶⁷ HODGES, N.: *Loimologia...*, s. 8–9

potraviny ze vzdálených přístavů a skladišť na vnitřní londýnská tržiště, neboť strach z epidemie přinutil obchodníky a kupce vyložit své zboží na okraji Londýna, aby tím snížili riziko vlastní nákazy. Všechna tato zaměstnání obnášela velmi vysokou pravděpodobnost nakažení. Z tohoto důvodu docházelo k častým pracovním úmrtím, což vedlo k neustálému přílivu nových pracovních sil.

Část londýnských obyvatel se rozhodla po vzoru šlechty před nákazou z města utéct, ačkoliv se na rozdíl od londýnských elit až na výjimky nemohli přestěhovat do domů svých příbuzných nebo známých na venkově. Důvodem může být určitá neznalost prostoru kolem metropole, neboť mnoho rodin žilo v hlavním městě po několik generací. Z Londýna pocházela také většina přátel, nehledě na vysoké finanční náklady spojené se získáním potravin,¹⁶⁸ přestěhováním rodiny a majetku na venkov. I přes tyto skutečnosti se spousta (nakažených) lidí rozhodla město opustit, usadit se a přečkat morovou epidemii v nějaké vesnici nebo městě poblíž Londýna. Velmi často narazili na odpor vesničanů, kteří se báli o životy svých blízkých, a různými způsoby bránili Londýňanům v usazení nebo v průchodu vesnicí či městem.

Většinou byli všichni cestovatelé z vesnic vyhnáni, případně zabiti. Časem se ve vesnicích a městech ležících na cestách vedoucích z Londýna vytvořily barikády, které byly hlídány ozbrojenými vesničany, de facto byl Londýn „uzavřen“ do mohutné karantény. Přes tyto barikády a hlídkující vesničany se dále do anglického vnitrozemí dostalo pouze velmi málo jedinců. Ani místy velmi drastická opatření nezabránila rozšíření morové nákazy do vesnic a měst téměř po celé zemi. Podle odhadů opustilo v létě půlmilionový Londýn zhruba 200 000 lidí.¹⁶⁹ Ani útěk z Londýna nezabránil postupnému šíření nákazy a do konce června zemřelo ve dvaceti farnostech celkově 435 obětí.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Jedním z hlavních příčin úmrtí mezi cestovateli se stalo vyhladovění.

¹⁶⁹ MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 83.

¹⁷⁰ MILLER, A.: *A Collection of Yearly...*, s. 69.

VI) „Bring out your dead“ – červenec až září 1665

Neustálé narůstání obětí donutilo londýnského starostu k vydání doplňujících příkazů dne 5. července, ve kterých se objevil například zákaz veřejného zpívání a tancování v ulicích, uzavření všech druhů škol nebo zákaz vstupu do vnitřního města pro „žebráky, tuláky a jiné nebezpečné lidi“.¹⁷¹ Narůstající počty obětí a s tím spojená úzkostlivá atmosféra mezi obyvateli vnitřního města a bohaté vládní čtvrti ve Westminsteru nemohla zůstat králem a jeho rodinou nepovšimnuta. Z tohoto důvodu se Karel II. Stuart den po vydání nových nařízení londýnským starostou rozhodl opustit nakaženou metropoli a na lodi proti proudu řeky Temže vyhledat bezpečnější útočiště nejdříve v Hampton Courtu a později v Oxfordu.

Králova příkladu následovala rodina vévody z Yorku, královský dvůr, parlament a téměř všichni členové královské Tajné rady. Starostovi a městským konšelům byla narychlo předána nařízení ohledně situace ve městě. Jedinými nositeli královské moci v Londýně tak zůstali George Monck, vévoda z Albemarle a jeho asistent hrabě z Cravenu. Hlavním úkolem Moncka měl být (kromě řízení charitativních sbírek a jejich přerozdělování jednotlivým postiženým farnostem a navázání spolupráce se starostou) zejména dohled na královské sídlo a potlačování potencionálních povstání v chudších částech města.¹⁷²

Londýnský lid byl královým odjezdem hluboce zasažen, neboť králův odjezd zbylým obyvatelům naznačil, že riziko nákazy a jejího rozšíření uvnitř hradeb bylo natolik obrovské, že ho Karel II. nebyl ochoten podstoupit, a vystavit tak svou rodinu a královský dvůr nebezpečí nákazy. Pro obyvatele, kteří stále váhali s opuštěním Londýna, představoval králův odjezd jasný signál o reálné situaci ve městě a v nejbližší době po vzoru krále hlavní město opustili. Během týdne od 27. června do 4. července 1665 zemřelo 470 obětí moru, což bylo o 120 obětí méně, než za celý červen,

¹⁷¹ BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 84–85.

¹⁷² MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 88. Pro více informací viz například SKINNER, T.: *The Life of General Monk: Duke of Albemarle*, Londýn 1724.

v dalším týdnu se počet mrtvých téměř zdvojnásobil, ve čtyřiceti farnostech zemřelo 725 lidí, u nichž byla v kolonce příčiny smrti uvedena morová nákaza. Celkově pak v červenci 1665 zemřelo podle Soupisu mrtvých 4 127 obětí v šedesáti osmi farnostech.¹⁷³

Jeden z prvních příznaků předznamenávajících výskyt morové nákazy v těle byl pacienty popisován jako náhlá „zimnice“, kterou doprovázel obrovský strach ze smrti, křeče a třesot celého těla. Dále se velmi často vyskytovala žaludeční nevolnost společně s nechutí k jídlu, zvracením a nakonec deliriem a kómatem. U některých jedinců způsobilo několikahodinové zvracení absolutní vysílení a to v takové míře, že následovala rychlá smrt. Jiní náhle upadli do bezvědomí připomínající drogové omámení, a pokud se z něj neprobudili, zemřeli. Mezi další příznaky patřila nesnesitelná bolest hlavy, která velmi často vedla k nervovému zhroucení a vyčerpání.¹⁷⁴ Nahaniel Hodges ve svém díle *Loimologia* řadí mezi druhotné symptomy také horečku, zrychlený tlukot srdce a krvácení z nosu.¹⁷⁵

Po překonání horečky a bezvědomí se často na těle objevily otoky v oblasti třísel, podpaždí a krku, což pouze ve výjimečných případech vedlo k uzdravení pacienta. Jedním z nejtypičtějších znaků, jež v drtivé většině předpovídaly pacientovu smrt, byla „znamení“ (*Tokens*) na kůži, nejčastěji černé barvy. William Boghurst tato znamení označil za „spřežení vozu smrti“¹⁷⁶

Nejbolestivější fází v celém procesu nákazy bylo „zrání“ otoků ve slabinách, což pacientovi způsobovalo nepředstavitelnou bolest. Nekonečná agónie vyjádřená zoufalým křikem nemocných linoucích se z otevřených oken vyděsila nejednoho kolemjdoucího. Horečka často způsobila blouznění, během kterého mohl nemocný pacient utéci ze svého domu

¹⁷³ MILLER, A.: *A Collection of Yearly...*, s. 69.

¹⁷⁴ Srv. BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 124, BOGHURST, W.: *Loimographia...*, s. 34.

¹⁷⁵ HODGES, N.: *Loimologia...*, s. 87.

¹⁷⁶ Srv. LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 126; BOGHURST, W.: *Loimographia...*, s. 31, 46–49.

a toulat se s mrtvolným výrazem nahý nebo v noční košili po městských ulicích, dokud vyčerpáním neupadl do bezvědomí.¹⁷⁷

Mnozí se v této bolestivé agónii snažili ukončit své utrpení dobrovolným utonutím v Temži. Smrt mohla přijít náhle a neočekávaně. Hodges popisuje případ ženy, která jako jediná z celé rodiny přežila morovou nákazu a podle vlastních slov se cítila výtečně. Na jejím těle se náhle objevila „morová znamení“ a ona, aniž by na sobě pocítila počátek nebo předzvěst choroby, během několika hodin zemřela.¹⁷⁸ Daniel Defoe ve svém deníku zmiňuje několik případů lidí dohnaných beznadějí a bolestí z tvrdnoucích nádorů ke strašlivým zločinům páchaných na vlastních členech rodiny.¹⁷⁹

Počátek srpna nepřinesl Londýňanům očekávanou úlevu ba naopak. V prvním týdnu počet zaznamenaných obětí překročil hranici dvou tisíc mrtvých, o dva týdny později překročil hranici dvojnásobnou a o další týden hranici šesti tisíc ve sto třinácti londýnských farnostech. Situace pomalu dosahovala svého nejkritičtějšího bodu.¹⁸⁰

Odjezd královského dvora do Hampton Courtu, útek většiny předních obchodníků a válka s kontinentálním nepřítelem zcela ochromily ekonomické aktivity v Londýně a blízkém okolí. Věřitelé nebyli schopní získat své peníze zpět od dlužníků, neboť ti využili situace a utekli se před epidemií moru schovat na venkovní sídlo daleko od Londýna a svých věřitelů. Bez těchto peněz nemohli bohatí kupci a „bankéři“ dále investovat a zkupovat domácí či zahraniční výrobky, které by se ziskem prodali dále. V pozdějších letních měsících nastal problém se zásobováním města, neboť mezi nejčastější oběti patřili trhovci, pekaři, řezníci¹⁸¹ a zelináři, protože přicházeli každý den do kontaktu s velkým počtem lidí, z nichž bylo vždy několik pravděpodobně nakaženo morem.

¹⁷⁷ BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 126.

¹⁷⁸ HODGES, N.: *Loimologia...*, s. 49–50.

¹⁷⁹ DEFOE, D.: *Deník...*, s. 95–98.

¹⁸⁰ MILLER, A.: *A Collection of Yearly...*, s. 69.

¹⁸¹ O velkých ztrátách mezi řezníky se zmiňuje zejména Daniel Defoe ve svém *Deníku*, konkrétně na straně 92.

Potraviny se do hlavního města dostávaly především z okolních zemědělských vesnic. Sedláci naložili své přebytky zeleniny, ovoce, k tomu několik kusů domácích zvířat a vydali se na londýnské trhy, kde všechno své zboží prodali a vrátili se zpět na své farmy. V létě 1665 se farmáři ze strachu před nákazou báli dovážet potraviny a domácí zvířata na trhy uprostřed Londýna, mnoho z nich se rozhodlo prodat své zboží na okrajových předměstích, aby se vyhnuli nebezpečné cestě nakaženým městem. Podobně se chovali kapitáni obchodních lodí přivážejících potraviny a jiné druhy zboží z anglických přístavů. Aby se vyhnuli prohledání lodí a pravděpodobné karanténě ze strany londýnské administrativy, rozhodli se své zboží složit a prodat ve vesnicích nedaleko Londýna. Díky těmto „ochranným opatřením“ ze strany farmářů a námořníků vzniklo pro muže mnoho pracovních míst, neboť tyto nezbytně nutné potraviny musely být z okrajových částí dopraveny na velká tržiště v Londýně, a zejména díky těmto dopravcům podstupujícím každodenní riziko nákazy dokázali lidé v Londýně přežít. Obyvatelé Londýna měli štěstí v neštěstí, neboť i přes špatnou úrodu sena bylo dostatek mrkví, tuřínů, jahod, švestek, hrušek, hroznů, třešní a obilí a vše bylo velmi levné.¹⁸²

Z Londýna se pomalu stávalo doslova město mrtvých. Utlumení ekonomiky a obchodu, útěk více jak třetiny obyvatel mimo město, špatně zvolená strategie pro potlačení morové epidemie, špína a absolutně nevyhovující hygienické podmínky jak na ulicích, tak i ve většině domů, mrtvá těla ležící přímo na ulicích, nedostatek potravin, velmi horké počasí a tisíce mrtvých zemřelých za jediný týden. Takový byl obrázek anglické metropole v nejtěžších momentech morové nákazy. Život z Londýna téměř vyprchal. „Londýňané přemítali nad zmizením koní, kočárů a vozíků z ulic, snad kromě zlověstného drkotání všudypřítomných povozů s mrtvolami. Trsy trávy vyrážely v ulicích uvnitř městského opevnění a na opuštěném nádvoří paláce ve Whitehallu. Příležitostně převážel elegantní kočár chudáka do morového špitálu ve Westminsteru a to na náklady farnosti.“¹⁸³

¹⁸² MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 167–168.

¹⁸³ Tamtéž, s. 177

V době vypuknutí Velkého londýnského moru disponovala londýnská administrativa pouze dvěma morovými špitály. Konkrétně se jednalo o farnost Saint Giles Cripplegate v Old Street a v místě zvaném Tothill Fields ve Westminsteru. Problém představovala zejména malá kapacita budov a nedůstojné podmínky pacientů. Kapacita v každém zařízení činila zhruba šedesát lidí a „...*pacienti leželi tak blízko vedle sebe, že se navzájem dotýkali. Přelidnění bylo tak rozsáhlé, že bylo jednodušší přejít celou místnost překračováním postelí, než se snažit najít cestičku mezi nimi...*“¹⁸⁴

Z rozhodnutí starosty měly být postaveny v blízkosti Londýna další tři morové špitály. Rychlost a složitá situace zapříčinily, že největší vybudovaný v Soho Fields dosahoval při naplnění kapacity zhruba devadesát pacientů a byl vybudován na společné náklady farností Saint Martin In-the-Fields a Covent Garden. Nejpostiženější farnost Saint Giles In-the-Fields postavila morový špitál ve vesničce Marylebone a poslední byl vybudován v oblasti Stepney. Postup stavby a vzhled nových morových špitálů se od sebe nijak zvlášť nelišil. Téměř ve všech případech se vybralo místo nacházející se v polích nepříliš vzdálených od londýnských předměstí. K morovému špitálu byla postavena zvláštní cesta, most a pod ním příkop, který měl ztížit případný útěk nakažených pacientů. Samotný morový špitál chránila vysoká zeď a v komplexu špitálu byla vykopána studna. Po odeznění moru se jako poslední opatření všechny budovy strhly.

Každá farnost, jež poslala (nejčastěji v kočáře) svého měšťana do některého z morových špitálů, musela za něj správci špitálu zaplatit určitou sumu.¹⁸⁵ Zbylé vzniklé náklady byly hrazeny z pokladny městské radnice. Záznamy pořízené administrativními pracovníky nemůžeme brát jako zcela přesné, neboť v některých morových špitálech panoval v nejkritičtějších týdnech pozdního léta obrovský zmatek a chaos. Přesto (pouze pro

¹⁸⁴ LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 51

¹⁸⁵ Tato suma se pohybovala okolo čtyřiceti šilinků za osobu

doplnění) zemřelo podle záznamů v Tothillu a v Cripplegate shodně 156 lidí.¹⁸⁶

VII) Ústup moru – od září do konce roku 1665

Na začátku září se nezdálo, že by se situace měla nějakým způsobem zlepšovat, ba naopak. Do pátého září 1665 zemřelo téměř sedm tisíc lidí, do dvanáctého sice počty oficiálně zaznamenaných obětí zhruba o 450 obětí klesly. O to větší úzkost, beznaděj a strach vyvolal týden následující, neboť poprvé byla oficiálně překročena hranice sedmi tisíc obětí za jeden týden celkově ve 126 farnostech. John Evelyn (1620–1706)¹⁸⁷ vylíčil situaci v Londýně po návratu z Chathamu takto: „*Procházel jsem se po celém městě od Kent Street až k St. James's. Bylo ponuré a nebezpečné vidět tolik rakví vystavených v ulicích..., obchody zavřené, všichni v truchlivém tichu očekávají, kdo zemře jako další.*“¹⁸⁸ V týdnu od 12. do 19. září pravděpodobně zemřelo minimálně deset tisíc lidí. Nathaniel Hodges se zmiňuje o dvanácti tisících, historik Walter G. Bell až o čtrnácti.¹⁸⁹

Dne šestého září 1665 se londýnská administrativa pokusila o poslední zoufalý pokus zastavit stále narůstající počty morových obětí a nařídila zapálit mezi každým dvanáctým domem v ulici oheň, které měla na starosti přidělená hlídka. „*Viděl jsem ohně hořící v ulicích po celém městě, na rozkaz pana starosty.*“¹⁹⁰

Hlavním cílem podle dobových představ bylo zničení zkaženého vzduchu „očistným kouřem“, který však podle Nathaniela Hodgese „... zkažený nebyl, tudíž vykonání tak okázalého, drahého a nadbytečného

¹⁸⁶ Srv. BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 89, 192; MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 190–192; LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 51

¹⁸⁷ John Evelyn se narodil ve Wottonu v Surrey. Po vystudování Ballion College v Oxfordu se přestěhoval do Londýna, a byl tak svědkem důležitých zejména politických událostí, například popravy Thomase Wentwortha, hraběte ze Stratfordu, Karla I. Stuarta, Velkého moru nebo Velkého požáru. Jako věrný roajalista byl po vypuknutí druhé Anglonizozemské války v říjnu 1664 jmenován do speciální komise, jež měla pečovat o nemocné a zraněné anglické námořníky a dohlížet na nepřátelské zajatce. Evelynovy deníky jsou velmi cenným a důležitým pramenem, neboť autor v nich popisuje dobovou situaci v oblasti kultury, politiky a umění.

¹⁸⁸ BRAY, W.: *The Diary of John Evelyn*, vol. 1, Londýn 1966, 7. září, s. 404.

¹⁸⁹ Srv. MILLER, A.: *A Collection of Yearly...*, s. 69.; HODGES, N.: *Loimologia...*, s. 19, BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 244

¹⁹⁰ WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 6. září, s. 159.

*projektu nemělo žádný význam.*¹⁹¹ Na financování se podílela jak farnost, tak i jednotliví obyvatelé domů v ulicích. Nicméně toto opatření bylo pro londýnskou radnici finančně velmi náročné. Pouliční požáry hořely tři dny a noci a poté byly uhašeny 9. září těžkým deštěm, který ukončil téměř tři týdny trvajících sucho.¹⁹²

Za normálních okolností ležela zodpovědnost za pohřbívání farníků přímo na farní administrativě, protože většinou se farní hřbitovy nacházely na církevních pozemcích. Téměř všichni farníci usilovali o pohřbení přímo na farních hřbitovech. Farní rada a správci vybírali pohřební poplatky, nařizovali rozvržení hrobů a vytváření nových hřbitovů. Nařízení starosty z května stanovovalo setmění jako nejvhodnější dobu pro začátek svážení a pohřbívání mrtvých, v polovině srpna 1665 stoupla úmrtnost takovým způsobem, že „... mrtví se pohřbívají za denního světla, protože noci jsou pro tento úkol příliš krátké.“¹⁹³

Břemeno pohřbívání vysokého počtu obětí záviselo na velikosti farností, počtu obyvatel, sociálního složení farníků, finanční situaci farnosti a velikosti místa pro pohřbívání, jelikož morová nákaza zasáhla především farnosti obklopující vnitřní Londýn, kde žilo i několiknásobně více obyvatel. Většími finančními prostředky zpravidla disponovaly malé farnosti nacházející se ve vnitřním Londýně.¹⁹⁴

Dodnes není přesně známé, jak fungoval systém „sbírání“ a nakládání mrtvých těl na morové káry, které objížděly londýnské ulice a poté byly přivázeny na farní hřbitovy. Pravděpodobně se jednalo o spolupráci a spolufinancování několika sousedních farností. Některé větší farnosti si nejdříve pronajaly a později přímo zakoupily povoz, s jehož pomocí se převážela mrtvá těla. Menší farnosti nedisponovaly dostatečnými finančními možnostmi. Z těchto důvodů těla sbírali a ručně přenášeli speciálně zaplacení nosiči. Se strmým nárůstem morových obětí se

¹⁹¹ HODGES, N.: *Loimologia...*, s. 19.

¹⁹² Srv. PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 51–52, BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 236–237.

¹⁹³ WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 12. srpna, s. 150–151.

¹⁹⁴ HARDING, V.: *Burial of the Plague Dead in Early Modern London in Centre for Metropolitan History Working Papers Series* [online]. 1993, no. 1 [cit. 2013–7–23], s. 53–64. Dostupný z WWW: <http://www.history.ac.uk/cmh/epiharding.html#1t>

postupem času maximálně zaplnily kapacity farních hřbitovů. V posledním týdnu v srpnu proto nařídili správci farností vykopávat velké hromadné hroby, kam se svážela mrtvá těla morových obětí.¹⁹⁵

Masové hroby se ve většině případů vykopávaly na polích kolem hlavního města, jejich přesná poloha je však téměř nezjistitelná. Každá tato „morová jáma“ sloužila po svém vykopání pouze několik dní, maximálně týdne či dvou, než byla zcela zaplněna mrtvými těly, která zde byla „pohřbívána“ bez návštěvy farního kněze, vhozena a zasypána vápnem. Nedaleko farního hřbitova v Aldgate se farní autority rozhodly vykopat pravděpodobně největší hromadný hrob, jež byl zaplněn těly 1 114 lidí.¹⁹⁶

V posledním zářijovém týdnu klesl počet obětí o více jak 1500. Během prvních dvou říjnových týdnů zemřelo stále více jak devět tisíc lidí. Obyvatelé Londýna však začínali sledovat Soupisy mrtvých s jistou nadějí a během října se pomalu začali vracet první uprchlíci. Nebezpečí nákazy, byť menší a menší, ale stále přetrvávalo. Z těchto důvodů se dlouhodobě se snižující počty obětí náhle zvýšily. Konkrétně se tak stalo v prvním listopadovém týdnu, kdy počet obětí stoupl téměř o čtyři sta v porovnání s předchozím týdnem, a v prosinci, kdy ale nedošlo k tak rapidnímu nárůstu. Pro navracející se obyvatele byla vydána speciální příručka *Rules For Returning Citizens* od doktora Thomase Cocka varující navrátilce před stálým nebezpečím morové nákazy.¹⁹⁷

Jako první se do města začínali vracet zejména obchodníci a kupci, kteří s opatrností otevírali své obchody. „*Domy, které byly předtím plné smrti, jsou nyní opět obydleny žijícími lidmi. Obchody, povětšinou celoročně zavřené, byly znovu otevřeny a lidé si opět bezstarostně zařizovali své obchodní a pracovní záležitosti.*“¹⁹⁸ V období od listopadu do poloviny prosince zemřelo dohromady v porovnání se zářijovými týdny „pouhých“ 2 810 obětí. Karel II. se společně s dvorem vrátil do Whitehallu počátkem

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Srv. BELL, W. G.: *The Great Plague...*, s. 281; LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 167, PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 60.

¹⁹⁷ MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 244–245.

¹⁹⁸ HODGES, N.: *Loimologia...*, s. 27.

února. Zde se mu dne 2. února 1666 dostalo „uvítací řeči“. Při této příležitosti byli dva londýnští šerifové pasováni na rytíře¹⁹⁹ v listopadu nově zvoleným starostou Thomasem Bludworthem (1620–1682).²⁰⁰ Návrat krále zpět do anglické metropole znamenal významný signál nejen pro celé království, ale i kontinentální obchodníky, že nebezpečí moru pro většinu Londýňanů pominulo.²⁰¹

Velký londýnský požár

I) Anglické království v roce 1666

Rok 1666 nezačal pro anglické království nijak dobře. Mezi obyvateli hlavního města doznívala jedna z nejtěžších morových epidemií v dějinách města nad Temží (ještě v posledním měsíci roku 1665 zemřelo v Londýně více jak 150 lidí). Úplnou úlevu však nepřinesl ani rok následující, neboť podle dochovaných záznamů padlo za oběť morové nákaze zhruba dva tisíce lidí. Ve skutečnosti se pravděpodobně jednalo o vyšší počet zemřelých, neboť během Velkého požáru Londýna byla spálena většina kostelů ve vnitřní části města a společně s nimi i farní záznamy.²⁰² Čím více ubývalo v hlavním městě morových obětí, tím více jich umíralo ve městech po celé Anglii.

Počet obětí v anglických provinciích nezáležel tolik na počtu obyvatel v jednotlivých městech, jako spíše na vzdálenosti od anglické metropole a na pečlivosti při dodržování antimorových postupů stanovených místní administrativou. Bristol a Norwich patřily po Londýnu mezi největší města anglického království. V obou žilo podle odhadů zhruba 20 000 obyvatel, obě města ležela od hlavního města přibližně stejně daleko (cca

¹⁹⁹ BRAY, W.: *The Diary of John Evelyn*, vol. 2, 2. února 1666, s. 2

²⁰⁰ Thomas Bludworth se narodil v hrabství Derby a postupně se vypracoval mezi nejdůležitější obchodníky v anglickém království, v roce 1651 se na deset let stal členem komise Východoindické společnosti, a o rok později dvorním zástupcem v Levantské společnosti. V roce 1658 byl zvolen poslancem za okrsek Dowgate v City a o tři roky později sloužil jako jeden ze dvou londýnských šerifů. V listopadu 1665 zvítězil ve volbě londýnského starosty. Pepys o něm prohlásil, že se jednalo z jeho pohledu o „hloupého muže“. WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 30. června 1666, s. 283.

²⁰¹ MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story...*, s. 250.

²⁰² MILLER, A.: *A Collection of Yearly...*, s. 69, 74.

190 km), počty obětí se však značně lišily. Zatímco v Bristolu zemřelo na mor „pouhých“ 72 obětí, v Norwichi se jednalo o 2810 lidí. Příklad Bristolu je spíše výjimkou. V Colchesteru, v němž žila přibližně polovina obyvatel Bristolu a Norwiche, zemřelo 817 morových obětí, v desetitisícovém Yarmouthu pak 1780, v osmitisícovém Cambridge 1210 obětí a v sedmitisícovém Salisbury více jak 500. V několika případech se výskyt moru datoval až do roku 1667.²⁰³

Kromě morové epidemie doléhala na anglické obyvatelstvo také válka proti Spojeným provinciím, ke kterým se koncem ledna 1666 připojil také francouzský král Ludvík XIV. Svým vstupem do konfliktu dvou vyrovnaných soupeřů definitivně převážil pomyslné misky vah v neprospěch Karla II. Stuarta. Málokdo z obyvatel by si v této situaci pomyslel, že situace může být mnohem horší.

V roce 1666 zasáhla Anglii během jarních a letních měsíců mimořádná vedra. I přes vydatné červencové bouřky klesla hladina řek, potoků a městských studní. John Evelyn jako jednu z příčin vypuknutí Velkého požáru uvádí „*opravdu dlouhé a neobyčejné sucho v srpnu a září*“²⁰⁴, což zapříčinilo vysušení dřevěných konstrukcí a doškových střech londýnských domů. Dřevo jako stavební materiál převažovalo nad ostatními materiály používanými ke stavbě vysokých, ale levných domků, jejichž střecha bývala ve většině případů „potažena“ proti vlivům počasí vysoce hořlavým dehtem. Od padesátých let 17. století se jako základní stavební materiály začínaly prosazovat kámen a pálená cihla, ale počet dostavěných domů se v žádném případě nemohl rovnat počtu domků dřevěných. Riziko šíření požáru zvyšovaly velmi úzké londýnské ulice, neboť v 17. století se v anglické metropoli rozmohla metoda stavět části vyšších pater domů tak, aby přesahovaly přes původní základy směrem do ulice.²⁰⁵ Tím se značně snížila vzdálenost mezi jednotlivými protilehlými

²⁰³ PORTER, S.: *The Great Plague*, s. 87–99, 105.

²⁰⁴ EVELYN, J.: *The Diary of John Evelyn*, vol. 2., 21. října 1666, s. 19.

²⁰⁵ Tato stavitelská „metoda“ je označována jako „jettying“.

domy v ulici. Obavy nad úzkými ulicemi v případě šíření ohně vyslovil i Karel II. více jak rok před vypuknutím Velkého londýnského požáru.²⁰⁶

Mezi nejčastější protipožární nástroje sedmnáctého století patřily sekery, kbelíky, žebříky a zejména železné háky připevněné k dlouhým a pevným tyčím. Všechny tyto nástroje byly součástí všech kostelů uvnitř městských hradeb. Tyto železné háky se využívaly během protipožární strategie, která spočívala v zaháknutí železných konců za okraje domů a s pomocí fyzické síly vyvinuté protipožárními skupinami se tyto domy „strhly“ na ulici, čímž se předešlo šíření požáru na okolní objekty. Velmi často byly tímto způsobem strženy celé ulice.²⁰⁷

V roce 1625 byly zřejmě z Norimberku do Londýna poprvé dovezeny dvě „protipožární pumpy“, jejichž vodní proud měl uhasit případné vypuknutí požáru. V této době vznikla dílna, ve které se měly podobné protipožární pumpy konstruovat. Během třicátých, čtyřicátých a padesátých let se počet více či méně výkonných protipožárních pump neustále zvyšoval.²⁰⁸

II) Vypuknutí Velkého londýnského požáru

Pudding Lane sousedící s Thames Street nedaleko londýnského mostu patřila k nejužším uličkám v Londýně a právě zde začala v pozdních nočních hodinách z 1. na 2. srpna 1666 hořet královská pekárna. Oheň se šířil tak rychle, že z domu stačil utéct pouze pekař, Thomas Farynor s dcerou Hannah (jejich služebná v domě uhořela). Vyděšení sousedé začali okamžitě vyklízet své domy, nakládat drahocenné předměty na různé káry, aby je pak mohly odvést do vzdálených domů svých přátel a známých, čímž blokovali přístup „dobrovolných hasičů“ k požáru.²⁰⁹

²⁰⁶ Srv. PORTER, S.: *The Great Fire of London*, Stroud 2009, s. 11–13, 21, 26; BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, Londýn 1920, s. 17.

²⁰⁷ BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, s. 35–36.

²⁰⁸ PORTER, S.: *The Great Fire of London*, s. 16–18.

²⁰⁹ V této době neexistovaly stálé protipožární sbory. Proti lokálním požárům zasahovali dobrovolníci svolaní místními šerify nebo farními správci, což zpravidla trvalo několik hodin.

Silný vítr proudící od východu na západ napomáhal plamenům v ničení domů v okolí Pudding Lane a Thames Street. Kolem třetí hodiny ranní byl k požáru přivolán londýnský starosta, sir Thomas Bludworth. Ten byl z nočního vstávání rozmrzelý a po zjištění situace měl údajně prohlásit, že oheň „*by mohla uhasit i močící žena*“.²¹⁰ Jiskry a oharky východní vítr roznášel přímo k centru City a plameny zachvacovaly další a další domy. Kolem sedmé hodiny ranní dne 2. srpna probudila Samuela Pepyse jeho služebná a oznámila mu, že přes noc shořelo více jak tři sta domků.²¹¹ Oheň zachvátil i Fish Street Hill a dále se rozšiřoval směrem na severozápad.²¹²

Pepys se rozhodl zkontrolovat celou situaci sám a po zapůjčení lodi se vydal proti proudu řeky, kde po chvíli viděl, jak „*se všichni lidé snaží odvést své věci, házejí je přímo do řeky nebo do malých bárek připravených k vyplutí*“.²¹³ Evelyn, jenž se rozhodl obhlédnout celou situaci, se o situaci na Temži vyjádřil takto: „*Viděli jsme Temži “pokrytou“ plujícími věcmi, všechny lodě a bárky byly naloženy vším, co lidé stačili zachránit, stejně jako na druhé straně, kde povozy odvážely věci pryč do polí...*“²¹⁴

Převozníci patřili v této době k nejvytíženějším, ale společně s kočími pronajímajícími své kočáry a jiné povozy či dvoukoláky, nejvíce vydělávajícím profesím během Velkého londýnského požáru. Za jeden převoz po řece Temži nebo jednorázové zapůjčení povozu se běžně účtovala částka kolem pěti liber a v době nejvyšší krize až liber třicet. Po řece plulo velké množství lodí, jejichž převozníci kvůli hustému kouři a zhoršené viditelnosti často narazili do jiné lodi a potopili ji i s celým nákladem.²¹⁵

Starosta Bludworth se po celé nedělní odpoledne snažil vyhýbat rozkazu strhávat nezasážené domy v blízkosti požáru, neboť se obával vysokých nákladů na stavbu domů nových, které by musela zaplatit londýnská radnice. Až po osobním přednesení aktuální situace králi

²¹⁰ LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 189.

²¹¹ WARRINGTON, J.: *The Diary of...*, 2. srpna. 1666, s. 314.

²¹² Srv. VINCENT, T.: *God's Terrible Voice in the City*, s. 28; WARRINGTON, J.: *The Diary of...*, 2. srpna. 1666, s. 314.

²¹³ WARRINGTON, J.: *The Diary of...*, 2. 8. 1666, s. 314.

²¹⁴ BRAY, W.: *The Diary of John Evelyn*, vol. 2, 3. srpna 1666, s. 11.

²¹⁵ Srv. PORTER, S.: *The Great Fire of London*, s. 31; VINCENT, T.: *God's Terrible Voice...*, s. 32; BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, s. 39.

Samuelem Pepysem vydal Karel II. potřebný rozkaz doprovázený nařízením, ve kterém uvolnil vojáky z blízkého okolí k boji s ohněm pod vedením Karlova bratra, vévody z Yorku.

Bylo však již příliš pozdě. Dobrovolníci se kvůli obrovskému žáru a ucpaným ulicím nemohli včas dostat k postiženým domům dost blízko. Navíc požár ve své prvotní fázi zničil důležitou vodní pumpu, čímž se snížil přísun vody v oblasti kolem Temže. Během neděle se oheň rozšířil zejména západním směrem podél řeky, kde poslední zasaženou ulicí byla Anchor Lane, na severu spálil východní polovinu velké Canon Street, na východě se zasáhl pouze ulice v sousedství s Pudding Lane a dále se tímto směrem nešířil. Za nejhodnotnější stavby zničené během neděle lze považovat pobočku Hansy ve Steelyard, domy společností Obchodníků s rybami, Barvířů, Převozníků a mnoho kostelů jako například St. Mangus the Martyr nedaleko Londýnského mostu, St. Margaret, St. George nebo St. Lawrence Poutney.²¹⁶

Noc z neděle na pondělí 3. srpna nebyla podle Evelyny ani „*nocí, neboť bylo v okolí deseti mil tolik světla jako ve dne.*“²¹⁷ Vítr navíc foukal ještě větší silou a hnal požár přímo na nejdůležitější budovy v centru Londýna. Kouř nad hlavním městem proudil dále nad vesnice a města až do okruhu padesáti mil. V Oxfordu vzdáleném šedesát mil si obyvatelé všimli, že „*sluneční svit byl velmi potmělý.*“²¹⁸ V pondělí byla zřízena první „protipožární stanoviště“, která se skládala z jednoho šlechtice nebo zástupce města, z třiceti pěších královských vojáků a svolaných dobrovolníků. Jejich hlavním cílem bylo vytvořit „mezeru“ strhnutím domů tak, aby se oheň nemohl dále šířit.²¹⁹

²¹⁶ Srv. BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, s. 43; PORTER, S.: *The Great Fire of London*, s. 29–30; LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 195.

²¹⁷ BRAY, W.: *The Diary of John Evelyn*, 3. srpna 1666, s. 11.

²¹⁸ LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 206.

²¹⁹ BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, s. 55–56.

III) Pondělí 3. srpna 1666

Během pondělí se Karel II. rozhodl povzbudit svojí přítomností pracující protipožární družstva. Vystoupil s doprovodem nedaleko Queenhithe a ze sedla svého koně rozdal celkově sto liber v mincích pro nejvíce potřebné. Tento den nabral oheň hnaný silným severozápadním větrem na síle a oharky a jiskry přelétávaly mezery vytvořené strhnutými domy, což jenom sráželo zoufalou snahu protipožárních družstev zastavit šíření ohně dále do centra. Zlatníci žijící v jedné z nejbohatších ulic anglické metropole v Lombard Street se snažili své výrobky a zásoby zlata ochránit před zničením a roztavením tak, že se rozhodli odvést ho do londýnského Toweru, neboť se požár rychle přibližoval k jejich domům. A nezastavil se pouze v Lombard Street. „*Kupci nyní opustili Královskou směnárnu, prodavači a trhovci odešli z ulic: Grace-church-street, Cornhill, Cheapside, Newgate-market... Sláva Londýna ulétla jako pták, londýnský obchod je otřesen a rozdrčen na kousky.*“²²⁰

Velké zásoby exotického koření dováženého Východoindickou společností se skladovaly právě ve sklepeních Královské směnárny. V okamžiku, kdy směnárna (a s ní i uskladněné koření) začala hořet, byly v blízkém okolí cítit rozličné vůně Orientu. Na východě se požár rozšířil až k Baynard Castle na břehu řeky Temže, nejseverněji k Bartholomen Lane. Na severovýchodě se situace ustálila, plameny se nešířily za Leaden Hall. Na jihovýchodě se situace stávala postupně nebezpečnou, neboť i přes protivítr se plameny šířily k Toweru, ve kterém se nacházely zásoby střelného prachu, což by vyvolalo obrovský výbuch a další šíření požáru.²²¹

Ihned z počátku se objevila zejména mezi námořníky myšlenka použít střelný prach na rychlejší odstranění domů určených ke stržení. Problém spočíval zejména v nebezpečné manipulaci se střelným prachem v blízkosti velkého žáru a rychle se šířících plamenů. Pokud by totiž

²²⁰ HARVEY, G.: *An Historical Narrative of the Great and Terrible Fire of London, September 2nd 1666: with some parallel cases, and occasional notes*, Londýn 1769, s. 16.

²²¹ Sr. BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, s. 64–66; LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 212–214, 234.

protipožární družstvo nestihlo včas odvést sudy se střelným prachem, způsobil by tento postup nekontrolovanou explozi. I přes rizika spojená s nebezpečím výbuchu byl v úterý 3. srpna použit střelný prach k odstranění několika domů. Plameny se však šířily velmi rychle a celá „akce“ skončila bez výsledku.²²²

Během pondělí přešla kontrola města z neschopného a vyčerpaného starosty přímo na králova bratra, vévodu z Yorku, který „vedl svou družinu městem křížem krážem a dohlížel, aby všude zavládl pořádek, on je nyní generál starající se o nás všechny.“²²³ Ten ihned začal organizovat a vytvářet strategicky umístěná protipožární stanoviště více či méně vzdálená od postupujícího požáru. Na západní straně City byla takováto stanoviště vytvořena celkově na čtyřech místech, v severní části na třech. Ve východní části bylo stanoviště rozšířeno (i přes riziko plamenů v blízkosti Toweru) pouze v Coleman Street.²²⁴

Do pondělní půlnoci byla spálena přibližně jedna třetina vnitřního Londýna. Oheň zachvátil zejména kostely, kterých podle odhadů shořelo až pětkrát více než předchozí den. Zcela byla zničena londýnská obchodní a finanční centra v Lombard Street a v Cornhillu. Nejvíce se měl požár i přes snahu vévody z Yorku a jeho protipožárních skupin rozšířit během úterý. Podle odhadů shořelo během Velkého požáru zhruba 13 200 domů, což způsobilo ztrátu příbytku pro více jak 100 000 lidí. Vystrašení a zoufalí obyvatelé snažící se z hořících domů vynést nejcennější věci, které nestačili dříve zachránit, ve většině případů nakonec opustili vnitřní část hlavního města. Pak se vydali se svým skrovným nákladem přežít následující týdny a měsíce do polí, která obklopovala anglickou metropoli (zejména severně položená Moorfields a Finsbury Fields).²²⁵

²²² Srv. LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 211; PORTER, S.: *The Great Fire of London*, s. 30–31.

²²³ WARRINGTON, J.: *The Diary of...*, 3. srpna 1666, s. 318.

²²⁴ PORTER, S.: *The Great Fire of London*, s. 33.

²²⁵ BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, s. 89.

IV) Úterý 3. srpna 1666

V úterý 4. srpna 1666 se situaci stále nepodařilo dostat pod kontrolu. Požár zachvátil téměř celé City. Nebezpečně blízko se na západě přiblížil Toweru plného cenností zlatníků, věcí londýnských obyvatel a střílného prachu. Překročil východní část městského opevnění a rozšiřoval se po levém břehu Temže a dále po Fleet Street až přibližně k Fatter Lane. V severní části se oheň zastavil u městského opevnění a za něj už se dále nedostal. Poté linie požáru klesá k Leaden Hall, kde se plameny zastavily.

Od Lombart Street a Cornhillu zachvátil oheň nejen londýnskou radnici, ale hlavně katedrálu svatého Pavla nedaleko bohatého Cheapside. Katedrála sloužila v prvních fázích ohně ke stejnému účelu jako Tower (lidé si zde uložili své nejcennější věci, celá katedrála tak byla plná všelijakého nábytku a jiných předmětů). V ulici Paternoster Row přiléhající ke katedrále měli své domky a obchody zejména knihkupci, kteří se rozhodli ochránit své svazky a spisy uvnitř komplexu katedrály. Pepys odhadl jejich cenu na 150 000 liber, absolutní většina všech knih shořela.²²⁶

Katedrálu postupně obklopily plameny z okolních hořících domů. Vydržela odolávat další čtyři hodiny, než i ona podlehla postupujícímu ohni. *„Kameny dopadaly na zem jako dělové koule, roztavené olovo teklo proudem po ulicích... tak, že ani kůň, ani člověk nebyl schopen na tyto rozpálené chodníky vstoupit...“*²²⁷ Thomas Vincent popisuje celou situaci takto: *„Právě teď stéká olovo po katedrále, jako by to byl sníh na slunci, obrovské nosníky a masivní kameny dopadají s obrovským hlukem na chodník a velké kusy kamenů se podivně odlupovaly ze stěn.“*²²⁸

Oheň ve svém díle nepolevil a postupoval směrem k branám východního opevnění (jižnější Ludgate a severnější Newgate). Zde se očekávalo, že se oheň zastaví, neboť domy za hradbami byly mimo jeho dosah. Silný vítr však přenesl rozzhavené uhlíky a jiskry z hořící katedrály

²²⁶ WARRINGTON, J.: *The Diary of...*, 26. srpna 1666, s. 332.

²²⁷ BRAY, W.: *The Diary of John Evelyn*, vol. 2, 4. srpna 1666, s. 12.

²²⁸ VINCENT, T.: *God's Terrible Voice...*, s. 32

na domy ležící mimo vnitřní opevnění města. Vévoda z Yorku se rozhodl zastavit požár v linii od severovýchodního holbornského mostu vedoucího přes Fleet Ditch až k Bridewellu a Temži. Domy na obou stranách této „linie“ měly být zbořeny v dostatečném předstihu tak, aby se oheň dále nešířil. Tou dobou začínala hořet londýnská radnice a velká část Cheapside. Několikahodinové úsilí stovek mužů však nakonec přišlo v niveč, jelikož jiskry a oharky nesené větrem přeletěly dlouhou hromadu sutin zbořených domů a zapálily domy v Bridewellu a Fleet Street.²²⁹

V) 3. a 4. srpna 1666

Ve středu ráno se zdálo, že Londýňané měli to nejhorší za sebou. Na některých místech hořely plameny několik dalších hodin. Během odpoledne vítr postupně slábnul, až úplně ustal a s ním i další šíření Velkého londýnského požáru. Pepys se rozhodl vylézt na věž kostela v Barking a „*spatřil jsem nejsmutnější obraz zpusťování, jaký jsem kdy viděl. ...Oheň se rozšířil tak daleko, kam jsem jenom dokázal dohlédnout.*“²³⁰

Podle odhadů bylo během Velkého požáru spáleno 373 akrů plochy vnitřního města, na které shořelo 13 200 domů, 87 farních kostelů.²³¹ Zničeno bylo více jak 400 ulic. Oheň vyhnal z domovů dohromady více jak 200 000 lidí živořících na pláních a polích kolem města, z toho oficiálně uhořelo šest lidí.²³² Celkové škody se odhadovaly na deset milionů liber.²³³

Ve čtvrtek přislíbil král Londýňanům přísun potravin, pro některé přechodné útočiště v City a zejména bezpečnost. Problém se zásobováním měšťanů vyřešil Karel II. rozdělením zásob lodních sucharů určených pro námořníky, dovážením potravin z venkova a zřízením „krizových“ tržišť u Bishopsgate, u Tower Hillu a ve Smithfieldu. Uprchlíci byly podle příkazu ubytovávány uvnitř neporušených domů v City, dále ve školách, kostelech,

²²⁹ PORTER, S.: *The Great Fire of London*, s. 37.

²³⁰ WARRINGTON, J.: *The Diary of...*, 5. srpna. 1666, s. 321.

²³¹ Z celkových 97 farních kostelů uvnitř City, po požáru jich bylo obnoveno 36.

²³² Přesný počet obětí nelze s jistotou určit, neboť společně s většinou farních kostelů shořely i farní záznamy, z nichž se poté vytvářely týdenní soupisy mrtvých.

²³³ Srv. HARVEY, G.: *An Historical Narrative of the Great and Terrible...*, s. 34–35, BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, s. 174.

veřejných budovách a navíc jim z nich měly být vydány zásoby. Mnoho lidí se vracelo do svých spálených domů a pomocí všemožných kusů si stavělo provizorní přístřešky.²³⁴

Otázka bezpečnosti se zdála stejně naléhavou jako přísun potravin nebo zajištění ubytování. Již během požáru se objevovaly mezi vystrašenými a nervózními obyvateli hlavního města teorie o úmyslném zapálení Londýna Francouzi a Nizozemci žijícími v Anglii, neboť ti se měli mstít za vypálení ostrova Vly severozápadně od Fríska anglickým admirálem Holmesem v srpnu 1666.²³⁵

Z tohoto důvodu se jako odvěta po celém městě odehrávaly krvelačné hony na všechny cizince, které rozhořčení lidé buď na místě zabili, nebo eskortovali do nejbližšího vězení. Zaznamenán je i smutný případ ženy, která se procházela v Moorfields a přitom držela v náruči malá kuřátka. Najednou byla obklíčená davem, který ji obvinil z házení „zápalných koulí“ do domů, surově ji zbil a navíc odřízl prsa.²³⁶ *The London Gazette*²³⁷ se ve svém vydání od 3. – 10. září z roku 1666 zmiňuje o Francouzích a Nizozemcích, kteří byli během požáru obviněni ze spoluúčasti na rozšíření požáru v anglické metropoli a uvěznění. Někteří z nich měli čelit závažnému obvinění.²³⁸

Vášnivým nařčením z rozšiřování požáru se nevyhnuli ani katolíci, „papeženci“ a jezuité. Tyto hrůzné skutky vykonané na „nepřátelích Anglie“ daly vzniknout rychle se šířícím nepravdivým informacím, že do Londýna přišlo na čtyři tisíce ozbrojených Francouzů, aby „podřízli hrdla a okradli je o věci zachráněné z ohně... zejména ženy se strachy třásly a chvěly.“²³⁹

²³⁴ Srv. LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 236-242.; PORTER, S.: *The Great Fire of London*, s. 41-43.

²³⁵ HARVEY, G.: *An Historical Narrative of the Great and Terrible...*, s. 54.

²³⁶ LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, s. 215-216.

²³⁷ *London Gazette* jsou jedny z prvních novin vycházejících v Londýně. První číslo vyšlo v Oxfordu (název novin se tak na několik měsíců přejmenoval na *The Oxford Gazette*) dne 7. listopadu 1665, neboť v této době existovalo stále nebezpečí nakažení morem, první číslo vytištěné v Londýně vyšlo dne 5. února 1666.

²³⁸ *The London Gazette*, číslo vydání: 85, 3. – 10. srpna 1666.

²³⁹ VINCENT, T.: *God's Terrible Voice...*, 34.

Další rozšířenou iluzí bylo vylovení padesát tisíc Francouzů a Nizozemců nedaleko Londýna.²⁴⁰

Situace v Londýně těsně po požáru byla kritická, více jak polovina lidí přišla o své domovy, oheň zničil přibližně tři čtvrtiny vnitřního města, v zimě vypuklo několik malých povstání vůči osobě krále, která byla násilně potlačena. Londýňané museli řešit každodenní problémy s přísunem potravin a rekonstrukcí celého města, která trvala dlouhá léta, a do jisté míry se rekonstrukce Londýna z druhé poloviny šedesátých let 17. století nesmazatelně vtiskla do tváře dnešního moderního Londýna, a dala tak vzniknout novému rozkvětu anglické metropole a celého budoucího anglického a později britského impéria.

Závěr

Od objevení prvních obětí v prosinci 1664 a v únoru 1665 se morová nákaza nejvíce rozšířila zejména v předměstských oblastech na přelomu dubna a května, přičemž vrcholu dosáhla v teplých měsících srpna a září. Epidemie s rozdíly přetrvávala v některých anglických městech až do roku 1667. Po celou dobu roku 1665 se chudí Londýňané snažili opatřit si nejlepší dostupný lékařský předpis nebo postup, který by je ochránil před nebezpečím morové nákazy. Majetnější obyvatelé (včetně lékařů a kněží) a příslušníci vyšších vrstev se rozhodli přibližně od poloviny června nakažené město opustit a neriskovat tak nebezpečí nákazy. Odchod vrstvy obyvatelstva zodpovědné za placení daní téměř ochromil ekonomiku a chod hlavního města.

Morová úmrtnost v době Velkého londýnského moru se v různých částech hlavního města lišila a to zejména v závislosti na velikosti farnosti, počtu obyvatel a umístění farnosti. Podle oficiálních Soupisů mrtvých bylo zasaženo v době největší krize 126 farností, celkový součet všech londýnských farností činil pouze o čtyři více. Uvnitř City zemřelo necelých deset tisíc obětí moru, v nejvíce postižených farnostech St. Ann Black Friars

²⁴⁰ Sr. BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, s. 317.; PORTER, S.: *The Great Fire of London*, s. 34.

a Christ Church zahynulo shodně 467 lidí. Ve srovnání s počty obětí z farností nacházejících se mimo vnitřní město se jedná o čísla až desetkrát menší.

Velký londýnský požár vypukl na začátku srpna 1666 a postupně se hnán silným větrem od východu rozšiřoval od Londýnského mostu směrem ke katedrále svatého Pavla, kterou ve středu 4. srpna spálil. Škody způsobené požárem se odhadovaly na několik milionu liber, na druhé straně vznikl uprostřed hradeb obrovsky prostor, který byl využit k vybudování "nového Londýna".

Hlavními cíly bakalářské práce bylo zaměření se zejména na možnosti přežití Velkého moru a Velkého požáru v Londýně, jež se naskýtaly lidem z různých sociálních prostředí. Dále problémy spojené s útekem lékařů a farních kněží, nedostupnosti kvalitní lékařské péče, či s absencí spolehlivých léčebných předpisů. Díky dostatečnému množství pramenů se podařilo analyzovat možnosti přežití různých vrstev obyvatel a vystihnout tak atmosféru lidí, kteří se rozhodli pro setrvání v Londýně.

Autor došel na základě prostudování odborné literatury k závěru, že starostové Londýna v obou případech na počátku obou katastrof špatně vyhodnotili situaci a včas nevydali příslušná opatření tak, aby se zabránilo šíření morové epidemie nebo požáru.

V případě sira Johna Lawrenceho se v době Velkého moru jednalo také o chybné nařízení prikazující zabít všechny kočky a psi ve městě, čímž z města vymizeli dva hlavní přirození nepřátelé krys, na jejichž tělech parazitovaly nakažené blechy. Dalším kritizovaným a nevhodným nařízením bylo zapečetování nakažených lidí uvnitř jejich vlastních domů, neboť zřídka kdy docházelo k případům, kdy se nakažený pacient vyléčil, a virus se nepřenesl na ostatní obyvatele nakaženého domu. Jedním z nejhorších selhání vidí autor v absenci velkých a funkčních morových špitálů, jejichž personál byl schopen efektivně zacházet a léčit pacienty s morovou infekcí. V době největší krize byly morové špitály schopny za nedůstojných podmínek ošetřit maximálně 500 lidí.

Na druhé straně se starostovi podařilo zajistit fungující svoz a pohřbívání mrtvol či stalý přísun potravin, což do jisté míry zabránilo ještě vyšší úmrtnosti mezi Londýňany a tak potencionálním nepokojům namířeným proti králi.

Starosta John Bludworth svou roli přirozeného vůdce hrubě nezvládl, neboť nejdříve podcenil rozsah nebezpečí rozšíření plamenů v době, kdy mohl být Velký požár uhašen ještě v zárodku, v dalších fázích zcela postrádal autoritu potřebnou k zvládnutí cele situace a to do takové míry, že na místo pomyslného velitele byl dosazen králův bratr vévoda z Yorku.

Literatura

Vydané prameny

ANONYM: *The Shutting Up Of Houses*, Londýn 1665

BILL, J., BARKER, CH.: *Certain Necessary Directions As Well For The Cure Of The Plague, As For Preventing The Infection: With Many Easie Medicines Of Small Charge, Very Profitable to His Majesty Subjects, Set Down By The College Of Physicians*. Londýn 1665

BOGHURST, W.: *Loimographia: An Account of the Great Plague of London in the Year 1665*, Londýn 1894

BRAY, W.: *The Diary of John Evelyn*, vol. 1, Londýn 1966

BRAY, W.: *The Diary of John Evelyn*, vol. 2, Londýn 1966

BROWNING, A.: *English Historical Documents vol. VIII.*, Routledge 1996

DEFOE, D.: *Deník morového roku*, Praha 1982

GADBURY, J.: *London's Deliverance Predicted: In A Short Discourse Shewing The Causes Of Plagues In General And The Probable Time (God Not Contradicting The Course Of Second Causes) When This Present Pest May Abate*, Londýn 1665

GRAUNT, J.: *Natural and Political OBSERVATIONS Mentioned in a following INDEX, and made upon the Bills of Mortality*, Londýn 1665

HARVEY, G.: *An Historical Narrative of the Great and Terrible Fire of London, September 2nd 1666: with some parallel cases, and occasional notes*, Londýn 1769,

HODGES, N.: *Loimologia, or, and Historical Account of the Plague in London 1665*, Londýn 1672

MILLER, A.: *A Collection of the Yearly Bills of Mortality, From 1657 to 1758 inclusive. Together with several other Bills of an earlier Date*, Londýn 1754

RAITHBY, J.: *Statutes of the Realm: vol. 5 (1628–1680)*, Londýn 1819

SACHSE, W. L.: *English History in the Making vol 1.: Readings from the Sources, to 1689*, Toronto 1967

The London Gazette, číslo vydání: 85, 3. – 10. srpna 1666

VINCENT, T.: *God's Terrible Voice In The City*, Londýn 1667

W. J.: *A Collection of Seven and Fifty Approved Receipts Good Against the Plague: Taken Out of the Five Books of That Renowed Dr. Don Alexese Secrets*. Londýn 1665

WARRINGTON, J.: *The Diary of Samuel Pepys*, 2. svazek, Londýn 1967

Odborné monografie

BELL, W. G.: *The Great Fire of London*, Londýn 1920

BELL, W. G.: *The Great Plague in London*, Londýn 1994

BERGDOLT, K.: *Černá smrt v Evropě*, Praha 2002

BESANT, W.: *London in the Times of the Stuarts*, Londýn 1903

CANTOR, F. N.: *Po stopách moru – Černá smrt a svět, který stvořila*, Praha: 2005

COWARD, B.: *Oliver Cromwell*, Praha 2000

CREIGHTON, CH.: *History of Epidemics in Britain*, Cambridge 1891

- DAVIES, G.: *The Restoration of Charles II. 1658–1660*, Londýn 1955
- ELTON, G. R.: *England under the Tudors*, Londýn 1974
- KOVÁŘ, M.: *Anglie posledních Stuartovců 1658–1714*, Praha 1998
- KOVÁŘ, M.: *Stuartovská Anglie: Stát a společnost v letech 1603–1689*, Praha 2001
- LEARSON, J.: *The Great Plague and The Great Fire*, Londýn 1962
- LITTLE, L. K.: *Plague and the End of Antiquity – The Pandemic of 541–750*, Cambridge 2007
- MOOTE, A. L. – MOOTE, D. C.: *The Great Plague: The Story of London's Most Deadly Year*, Londýn 2008
- OGG, D.: *„England in the Reign of Charles II., vol. 1.*, Oxford: 1955
- PORTER, S.: *The Great Fire of London*, Stroud 2009
- PORTER, S.: *The Great Plague*, Stroud 1999
- TANNER, J. R.: *English Constitutional Conflicts of the Seventeenth Century*, Cambridge 1928
- TREVELYAN, G. M.: *England under the Stuarts*, Londýn 1933
- WEDGWOOD, C. V.: *Oliver Cromwell*, Londýn 1973
- WEDGWOOD, C. V.: *The King's War 1641–1647*, Londýn 1958
- WILSON, F. P.: *The Plague in Shakespeare's London*, Oxford 1963

Odborné články

- HARDING, V.: *Burial of the Plague Dead in Early Modern London in Centre for Metropolitan History Working Papers Series* [online]. 1993, no. 1 [cit. 2013–7–23]

JOSKO, D.: *Yersinia pestis*: Still a Plague in the 21st Century, in: *Clinical Laboratory Science* [online]. Winter 2004, vol. 17, no. 1 [cit. 2013–3–27]

MARKL, B.: Mor dýmějový. *Sbírka přednášek z oboru lékařského*, Praha 1902, roč. 10, č. 91

PRENTICE, M. B.; RAHALISON, L. Plague. *The Lancet* [online]. April 2007, vol. 369, no. 9568 [cit. 2013- 3-27]

SLOAN, A. W.: Plague in London under the Early Stuarts, in: S. A. *Medical Journal* [online]. April 1974, [cit. 2013–3–28]